

LEMPÄÄLÄN PYHÄN BIRGITAN KIRKON KEHITTÄMISEN TEOLOGINEN SELVITYS

KIRKKOILA Oy

Mika K T Pajunen
Liturginen konsultti, TT AmO
www.kirkkotila.fi
040 4110220

<u>TEOLOGINEN SELVITYS KIRKON KEHITTÄMISEN APUVÄLINEENÄ</u>	<u>3</u>
<u>JUMALAN KOHTAAMINEN JA KRISTILLINEN JUMALANPALVELUS</u>	<u>3</u>
<u>KIRKKOTILAN HISTORIALLISET MALLIT JA SUOMALAINEN KEHITYS</u>	<u>6</u>
<u>PYHÄN BIRGITAN KIRKON KESKIAIKA</u>	<u>8</u>
<u>PYHÄN BIRGITAN KIRKKO REFORMAATIOSTA UUTEEN AIKAAN</u>	<u>12</u>
<u>PYHÄN BIRGITAN KIRKON MODERNISAATIO</u>	<u>17</u>
<u>JUMALANPALVELUKSEN MUUTOS JA LEMPÄÄLÄN SEURAKUNNAN STRATEGISET VALINNAT</u>	<u>22</u>
<u>PYHYYS, KODIKKUUS JA KÄYTÄNNÖLLISYYS – SUUNTAVIIVOJA KIRKON MONIMUOTOISEEN KÄYTTÖÖN</u>	<u>27</u>
KOKOONTUMISTILA	31
LIKKUMISTILA JA SEURAKUNNAN TILA	31
MUSIIKKITILA	32
ALTTARITILA JA KASTEPAIKKA	32
<u>PYHÄN BIRGITAN KIRKON MUUTOKSET TÄNÄÄN</u>	<u>33</u>
<u>KIRJALLISUUS</u>	<u>34</u>
<u>LÄHTEET</u>	<u>36</u>

Teologinen selvitys kirkon kehittämisen apuvälineenä

Teologinen selvitys auttaa seurakuntaa hahmottamaan kirkkotilaan ja kirkkotilassa tapahtuvaan toimintaan liittyviä kysymyksiä sekä selvittämään, millaisia tiloja ja toimintaa seurakunta tarvitsee nyt ja tulevaisuudessa. Kirkkotilan osalta keskiöön nousee jumalanpalveluselämä, jota varten kirkkotila on rakennettu ja jota vasten kaikki tilassa tapahtuva toiminta suhteutuu. Jumalanpalvelusta voidaan viettää ilman kirkkotilaa, mutta kirkkotila ei toimi ilman jumalanpalvelusta. Jumalanpalveluksen syvärakenteen ymmärtäminen ja ihmisten tarpeiden tunnistaminen edellyttävät perehtymistä niihin merkityksiin, joita jumalanpalvelus ja kirkkotilat kantavat mukanaan ja välittävät tämän päivän ja tulevaisuuden käyttäjille.

Työn merkitys korostuu, kun kirkkotilaan tehdään muutoksia, joiden vaikutuksia arvioitaessa tulee ottaa huomioon ”yhtä lailla hengelliset, toiminnalliset, taloudelliset ja kulttuuriperinnön säilyttämiseen liittyvät näkökulmat”, kuten Museoviraston *Kirkollisten rakennusten hoito ja restaurointi* -opas kehottaa.¹ Tässä selvityksessä on kyse hengellisistä, toiminnallisista ja teologista näkökulmista Lempäälän Pyhän Birgitan kirkon kehittämisessä, jotka täydentävät teknistä, taloudellista ja kulttuuriperinteen säilyttämiseen liittyvää osaamista kirkon mahdollisessa uudistamisessa.

Jumalan kohtaaminen ja kristillinen jumalanpalvelus

Kirkon kehittämisessä tulee hahmottaa, miksi kirkkoa kehitetään ja mitä varten kirkkorakennus on olemassa. Kirkkorakennus on kristityille ennen muuta Jumalan kohtaamisen paikka. Kristityt uskovat Jumalan luoneen kaiken ja olevan kaikkialla läsnä. Siitä huolimatta kristityt kokoontuvat tiettyyn paikkaan kristittyjen joukkona, kirkkona (*seurakunta*) ja kutsuvat tätä paikkaa kirkoksi (*kirkkotila*). Kirkkotilaa ei ole olemassa ilman Jumalan kohtaamisen paikkaa kristittyjen yhteydessä, jumalanpalvelusta. Jumala ei asu käsin tehdyissä paikoissa, mutta luterilaiset kristityt uskovat Jumalan olevan läsnä sanassa ja sakramenteissa, siellä missä kaksi tai kolme kokoontuu hänen nimensään. Tämän vuoksi paikoilla on merkitystä. Ne todistavat uskosta, vetävät yhä uusia ihmisiä mukaan tähän uskoon ja antavat Jumalaan uskoville kohtaamisen paikan toistensa kanssa ja Jumalan yhteydessä. Kirkkotilat voivat olla monikäyttöisiä, niissä voidaan elää moninaista elämää, mutta kaikki mitä niissä tapahtuu, tapahtuu suhteessa tähän olemisen perustaan, Jumalan läsnäoloon kansansa keskuudessa.

Kristillisen jumalanpalveluksen juuret löytyvät jo Jeesuksen ajan juutalaisuudesta, jossa Jumalan kohtaamisen paikkoihin lukeutuivat temppeli, synagoga, koti ja erämaa. Uusi testamentti todistaa siitä, kuinka nämä esiintyivät myös Jeesuksen toiminnassa. Myöhemmin nämä paikat jäivät osaksi kristittyjen uskontoa siten, että niihin liittyvä symboliikka ja olemisen tapa siirtyivät osaksi kirkon jumalanpalveluselämää.²

Temppeli oli kultillisen jumalanpalveluksen keskus, jossa suoritettiin Mooseksen laissa säädettyä uhripalvelusta. Temppeli ei niinkään ollut talo, jossa Jumala olisi asunut vaan paikka, jossa hän ilmestyi oman tahtonsa mukaan. Kristityt tulksivat myöhemmin temppelin uhripalveluksen Kristuksen tuoman pelastuksen esikuvaksi.

¹ *Kirkollisten rakennusten hoito ja restaurointi* 2020, 134.

² Pajunen 2020; Pajunen 2023.

Ensimmäisen temppelin tuhon ja pakkosiirtolaisuuden myötä juutalaisten jumalanpalvelus siirtyi **synagogiin**, joissa luettiin ja selitettiin pyhiä kirjoituksia. Näistä tuli toisenlainen Jumalan kohtaamisen paikka, joka keskittyi hänen sanaansa ja läsnäoloonsa sanan kautta kansansa keskuudessa. Synagogia oli useita ja niitä voitiin rakentaa minne vain toisin kuin temppeli, joka saattoi olla vain Jerusalemissa. Synagogassa Jumalan kohtaaminen liittyi kirjoituksiin ja sen ympärille kokoontuvaan yhteisöön. Sanasta tuli siirrettävä uskonto ja isänmaa, jonka saattoi ottaa mukaansa missä tahansa kansa kokoontui.

Kolmas Jumalan kohtaamisen paikka olivat **kodit**. Kodeissa uskoa harjoitettiin arjessa ja siirrettiin tuleville sukupolville. Kodeissa pyhitettiin lepopäivä, sapatti ja vietettiin pääsiäisateriaa lain määräysten mukaan. Näin myös koti oli uskonnollisen rituaalin keskeinen paikka.

Yhdessä temppeli, synagoga ja koti kuvaavat uskonnonharjoituksen kulttuuria. Vastakulttuurisen voiman näille muodosti **erämaa**. Tässä yhteydessä erämaa pitää sisällään kaikki Raamatussa mainitut luonnollisen vetäytymisen paikat kuten autiomaan ja vuoret, jotka olivat Jumalan kohtaamisen paikkoja tyhjyydessä ja elämän kaoottisten voimien keskuudessa. Erityisesti tämä kohtaaminen tapahtui profeettojen ja askeettien elämässä, jotka uskoivat kaiken Jumalan varaan.

TEMPPELI	
SYNAGOGA	KULTTUURI
KOTI	
ERÄMAA	VASTAKULTTUURI

Kaavio 1. Jumalan kohtaamisen paikat Jeesuksen ajan juutalaisuudessa

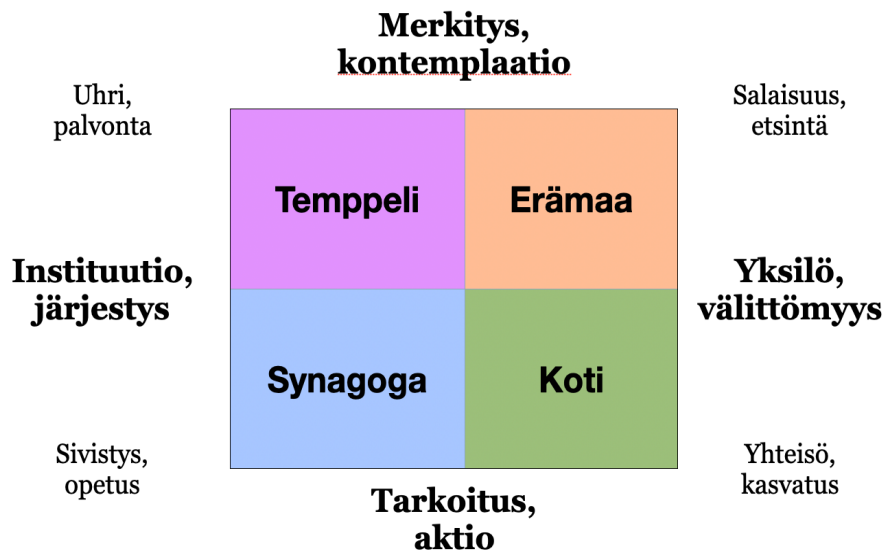
Ensimmäisille kristityille Jumalan läsnäolo ei kuitenkaan sitoutunut niinkään paikkoihin kuin Jeesuksen seuraajien yhteisöön ja sen yhteiseen kokoontumiseen. Erityisen hyvin tämä tulee esiin ehtoollista tarkasteltaessa. Ateria kristillisen jumalanpalveluksen muotona juontaa juurensa Jeesuksen aterioista ja Välimeren alueen ateriakulttuurista, josta tuli kristillisen jumalanpalveluksen perusta. Ensimmäiset kristityt kokoontuivat murtamaan leipää, rukoilemaan ja elämään yhdessä, jolloin he uskoivat ylösnousseen Kristuksen olevan yhä läsnä heidän keskuudessaan. Tähän yhteyteen syntyivät myös Uuden testamentin pyhät kirjoitukset, joita näissä kokoontumisissa luettiin ja tulkittiin Vanhan testamentin kirjoitusten rinnalla.

Ensimmäiset jumalanpalvelukset olivat samaan aikaan sekä muodollisia että vapaita ja niihin liittyi tiettyjä tehtäviä niin isännälle kuin muillekin. Ympäröivässä kulttuurissa isännän tehtävänä oli suorittaa tietyt uhrin ja lausua tietyt rukoukset. Vieraat asettuivat arvojärjestyksessä U:n muotoiseen pöytään, jonka äärellä syötiin makuulla. Aterialle saatettiin kutsua mukaan ihmisiä laajalti, myös palkollisia ja köyhiä, joista kannettiin vastuuta. Ateriat saattoivat myös olla poissulkevia ja niillä saattoi olla ohjelmaa.

Jumalanpalveluksen vietto edellytti fyysistä tilaa. Ensimmäiset jumalanpalveluspaikat olivat kristittyjen koteja tai yleisiä, vuokrattuja tiloja kiirastorstain viimeisen ehtoollisen ylähuoneen tapaan. Joka tapauksessa kyseessä oli kodinomainen ympäristö, joka muuttui vähitellen pyhäksi tilaksi käytön myötä. Tavallisten seurakuntalaisten kodista tuli kirkon koti, *domus ecclesiae*. Vähitellen tilojen kasvaessa ja kun niitä alettiin rakentaa myös suoraan kirkkotiloiksi vahvistui myös ajatus Jumalan asuinsijasta ihmisten keskuudessa

domus Dei. Nämä kaksi käsitettä on perinteisesti liitetty kirkkotilaan ja esimerkiksi uusimmassa Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkotilojen kehittämisessä on painotettu niistä molempia.³

Jumalanpalveluksen ja kirkkotilojen historiassa voidaan seurata, kuinka temppelin, synagogan, kodin ja erämaan perintö ovat painottuneet ja saaneet erilaisia tulkintoja eri aikoina. Olen luonut niiden pohjalta oheisen Jumalanpalveluksen matriisin, jolla voidaan hahmottaa eri seurakuntalaisten sekä koko seurakunnan jumalanpalvelusorientaatiota:

Kuvio 1. Jumalanpalveluksen matriisi

Kirkon historia osoittaa, että kaikilla kuvion orientaatioista on selvä kotipaikka kristillisessä perinteessä, mutta että niiden asema ja merkitys ovat korostuneet eri tavoin eri aikoina ja eri paikoissa. Jumalanpalveluksen matriisia voidaankin käyttää hahmottamaan kirkon historiallista muutosta jäsentämällä sen avulla, millaista teologiaa tila on edustanut ja jumalanpalveluselämää mahdollistanut eri aikoina. Samalla tavalla matriisia voidaan käyttää seurakunnan nykyisen tehtävän ja toiminnan suunnitteluun ja sen arviointiin, miten eri tilat ja toiminnot palvelevat eri orientaatioita ja funktioita ja siten sekä kaikkia kirkossa vierailuvia että seurakuntaa jumalanpalvelusta viettävänä yhteisönä.

³ *Saman katon alle* 2019, 9.

Kirkkotilan historialliset mallit ja suomalainen kehitys

Richard Kieckhefer (2004) on jakanut kirkkotilan kolmeen perusmalliin: perinteiseen sakramentaaliseen, perinteiseen protestanttiseen ja moderniin yhteisölliseen kirkkotilaan.⁴ Kaikki kolme kirkkotilan perusmallia juontuvat erilaisin painotuksin edellä esitetystä yhteisestä perustasta.

Perinteinen sakramentaalinen kirkkotila vakiintui Rooman käännettyä kristilliseksi ja kristittyjen omaksuttua roomalaisen julkisen tilan *basilikan* oman kirkkorakennuksensa perustaksi. Tähän tilaan kristityt sijoittivat oman liturgisen toimintansa ja symboliikkaansa. Aikaa myöten basilikassa vietetyssä jumalanpalveluksessa alkoivat korostua temppelipiirteet, jolloin keskeiseen osaan ehtoollisessa nousivat uhraamisen ja palvomisen teemat rikkaaseen symboliikkaan yhdistettynä. Alun perin basilika oli kuitenkin yksinkertaisesti kokoontumistila, jossa yhdessä vaellettiin kohti kaikkein pyhintä edustanutta alttaria.

Perinteinen protestanttinen kirkkotila puolestaan syntyi reformaation kirkkojen rakentaessa omat kirkkonsa, jolloin tarkoituksena oli korostaa pyhien kirjoitusten lukemista ja tulkintaa sekä julistusta ja opetusta. Tila rakennettiin tällöin yhä enemmän sanan ehdoilla ehtoollisen jäädessä harvinaisemmaksi, joitakin kertoja vuodessa toistettavaksi erityiseksi riitiksi, jossa korostuivat sen tiedolliset ja yksilön pelastukseen liittyvät tekijät. Jumalanpalveluksessa korostui sanan vastaanottaminen, joka tapahtui ennen kaikkea kuulemalla ja näkemällä, kukin omalle paikalleen hyvin järjestäytyneenä. Kirkkotilaa hallitsemaan tulivat tämän mahdollistavat penkit ja niiden yläpuolelle kohoava saarnatuoli.

Modernissa yhteisöllisessä kirkkotilassa taas korostuu jumalanpalveluksen juhla- ja yhteysluonne, joka liittyy sille osallistuneet toisiinsa ja Kolmiyhteiseen Jumalaan. Messun toimittajiksi ei tulkita vain pappia vaan koko seurakunta, jota kutsutaan yhdessä rukoilemaan ja viettämään juhlaa mahdollisimman usein, yleisimmin ainakin joka sunnuntai ja kirkollinen pyhäpäivä. Seurakuntalaisten suhteisiin pyritään rakentamaan kodinomaista lämpöä ja tiloja, jotka palvelevat yhteisönrakentamista.

Kaikissa kirkkotiloissa on mahdollista viettää rikasta ja syvää jumalanpalveluselämää samalla, kun jokainen tila itsessään ohjaa tiettyyn suuntaan ja korostaa tiettyjä jumalanpalveluksen piirteitä. Perinteinen sakramentaalinen tila korostaa edellä esitetyistä piirteistä temppelin, perinteinen protestanttinen synagogan ja moderni yhteisöllinen kodin piirteitä. Harva tila on kuitenkin rakennettu palvelemaan puhtaasti vain tiettyä jumalanpalveluksen perusorientaatiota, vaan nykyiset kirkot mahdollistavat yleensä eri tavoin kaikkien orientaatioiden toteuttamisen.

Luterilainen kirkkotila on perinteisesti rakentunut alttarin ja saarnatuolin, sanan ja sakramenttien, yhteydelle. Lutherin reformaatio poisti ehtoollisenvietosta suurimman osan siihen kuuluvaa uhrisymboliikkaa, mutta säilytti painotuksen Jeesuksen todellisesta läsnäolosta sekä sanassa että ehtoollisen leivässä ja viinissä. Pohjoismaissa tämä merkitsi tilojen osalta hyvin konservatiivista uudistusta, jossa jatkuivat sekä temppelin että synagogan piirteet jälkimmäisten kasvaessa etenkin valistuksen myötä. Jos kirkkotila ja siellä vietetty jumalanpalveluselämä tarjosivat itsessään niukasti mahdollisuuksia kodin ja erämaan teemojen käsittelylle, löysivät nämä ilmaisutapansa toisaalla. Suomessa kodin piirteet saivat sittemmin omaleimaisen ilmaisun etenkin pietistisessä seuraperinteessä, jonka lisäksi kansanuskonnollisuudessa erämaan teemat ovat eläneet ainakin luontohengellisyydessä luostarikilvoittelun kadottua reformaation myötä.

⁴ Jaottelu Kieckhefer 2004.

Moderni arkkitehtuuri muutti Suomessa erityisesti uusien kirkkojen ulkomuotoa sekä sisätilan symbolista ilmaisua, mutta tätä vähemmän kirkkosalin toiminnallista muotoa ja jumalanpalveluksen perusorientaatiota. Etenkin alttarialue ja saarnatuoli edustivat toiminnallista jatkuvuutta, jonka johdosta käsikirjan mukaista jumalanpalvelusta on mahdollista viettää hyvin samalla tavoin eri aikoina rakennetuissa kirkkoissa. Tämän lisäksi osa moderneista kirkkoista rakennettiin ehkä enemmän monumentaaliarkkitehtuurin ehdoilla itsenäisiksi taideteoksiksi kuin sinne kokoontuneen yhteisön ehdoilla toimiviksi jumalanpalvelustiloiksi. Kirkkotilojen toiminnalliset muutokset jäivät siten teologiselta merkitykseltään usein vähäisiksi. Muutosta edusti lähinnä joidenkin tilojen monikäyttöisyys, jossa painottui kirkkotilojen ja seurakuntatalojen yhteys. Tällaisissa tiloissa korostui helposti uskon arkisuus siten, ettei jumalanpalvelustila tiettyä kalustusta lukuun ottamatta juuri eronnut aikakauden muista julkisista tiloista. Tilan tehtäväksi nähtiinkin lähinnä tarjota paikka Jumalan kohtaamiselle arkisesti sanan ja sakramenttien vaikutukseen kokoontuneen seurakunnan keskellä, minkä tuli johtaa palveluun sekä lähiyhteisössä että yhteiskunnassa.

Suomalaiseen yhtenäiskulttuuriin ja tätä seuranneeseen kansankirkollisuuteen oli myös helppoa liittää ajatus siitä, että sama hyvä palveli seurakunnan jokaista jäsentä samalla tavalla, eikä tarvetta eriyttämiseen juuri ollut tiettyjä ikäkausiiin tai kieleen liittyviä kysymyksiä lukuun ottamatta. Tämä näkyi erityisen hyvin jumalanpalveluksessa aikana, jolloin valtaosa luterilaisista suomalaisista jakoi itsestään selvästi käsityksen siitä, mitä jumalanpalveluksessa tapahtui ja millaista tilaa sitä varten tarvittiin. Samalla seurakunnan tilat jakautuivat toiminnallisesti siten, että kirkko keskittyi sananjulistukseen, jumalanpalveluksiin ja toimituksiin, kun taas seurakuntatalot ja virastot tarjosivat tilan seurakunnan muulle elämälle. Tämä puolestaan johti tilojen erottamiseen hengelliseen ja maalliseen tavalla, jossa uskon keskeisimmät symbolit keskittyivät jumalanpalveluselämäään varattuun kirkkotilaan, kun taas seurakunnan muissa tiloissa korostui arkinen käytännöllisyys. Vuorovaikutusta pyhän ja arjen välillä koetettiin kuitenkin toisinaan tukea esimerkiksi sijoittamalla uudet kirkot ja seurakuntatalot samaan yhteyteen tai seurakuntatalojen kirkkotaiteen ja kalustuksen keinoin, joka johti esimerkiksi alttarimaisten ratkaisujen toteuttamiseen tiloissa, joissa ei kuitenkaan tosiasiasa juuri koskaan vietetty jumalanpalveluksia.

Yhtenäiskulttuurin murtumisen ja hengellisyyden monimuotoistumisen myötä on kuitenkin noussut tarve pohtia kirkon palvelutehtävää uudella tavalla ja miettiä, miten seurakunnan tila mahdollistaa Jumalan kohtaamisen parhaiten omassa ajassamme ja uusien sukupolvien kanssa. Viimeisimmässä uskonnon sosiologisessa tutkimuksessa on huomattu myös se, kuinka perinteiset paikan metaforat tavoittavat huonosti oman aikamme hengellisiä ja henkisiä etsijöitä, joita puhuttelevat pikemminkin *tien* kuin paikalleen jäämisen kielikuvat.⁵ Ehkä juuri näitä vaeltajia voisivat parhaiten palvella kirkkorakentamisessa harvinaisemmat erämaan teemat sekä tilojen laajennettu aukiolo seurakunnan järjestetyn toiminnan ulkopuolella.

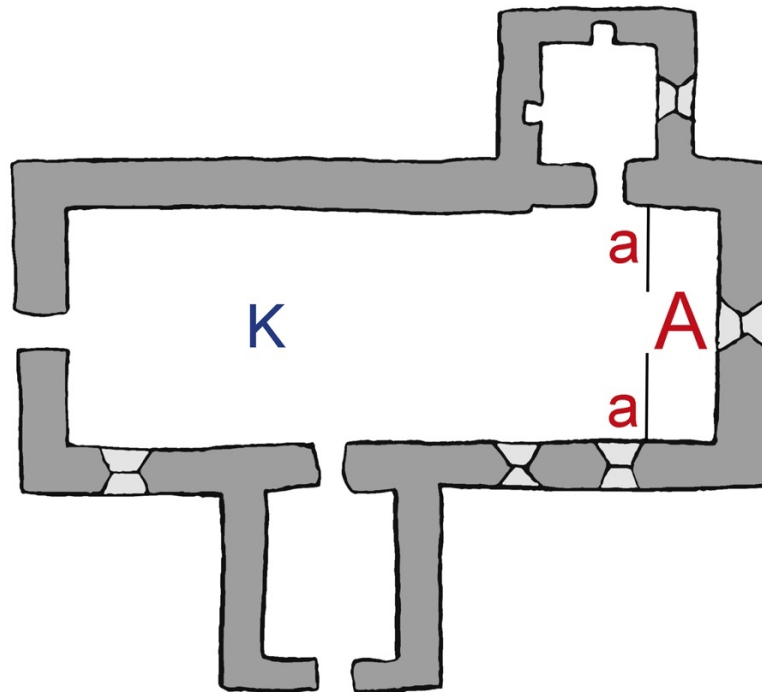
Tien metaforassa keskeistä on itsenäinen liike. Perinteinen sakramentaalinen kirkkotila oli itse asiassa rakennettu liikkumista varten. Siinä koko jumalanpalvelus on ikään kuin pyhiinvaellus kohti kaikkein pyhintä. Moderni yhteisöllinen kirkkotila puolestaan korostaa yhteisöä itseään ja siinä tapahtuvaa toimintaa, mikä mahdollistaa kaikkien yhteisön jäsenten osallisuuden. Perinteistä protestanttista kirkkotilaa taas leimaa tietty staattisuus ja siten levollisuus tai paikalleen jääminen, josta selkeimpänä osoituksena toimii tilan täyttämisen kiinteillä penkeillä. Aikamme haasteisiin kuuluukin liikkeen palauttaminen jumalanpalvelukseen. Samalla on hyvä huomata, että kaikki edellisten tilojen ominaispiirteet tukevat jotakin hyvää ja joidenkin seurakuntalaisten osallisuutta. Seurakunnan tehtävänä on nyt arvioida, millaista osallisuutta ja mahdollisuutta Jumalan kohtaamiseen halutaan kirkossa tänään tukea ja miten siitä viestitään.

⁵ Etenkin amerikkalaisesta tilanteesta Wuthnow 1998, mutta sama muutos on nähtävissä kaikkialla läntisessä maailmassa.

Pyhän Birgitan kirkon keskiaika

Nykyinen Pyhän Birgitan kirkko ei ole Lempäälän ensimmäinen kirkko. Kansantarun mukaan nykyisen kirkon paikan näyttivät Aimalan kirkon tulipalosta pelastetut pyhän Magdalan Marian ja pyhän Birgitan patsaat, jotka rantautuivat lopulta kirkon nykyiselle paikalle, jolle rakennettiin Lempäälän ensimmäinen puukirkko 1418-1419. Aikanaan 1500-luvun alussa tälle samalla paikalle rakennettiin harmaakivikirkko, joka omistettiin samoille pyhille. Vaikka patsaat ovat sittemmin kadonneet ja tokkopa niistä pyhää Birgittaa Aimalassa koskaan olikaan, kantaa nykyinen kivikirkko edelleen tai jälleen hänen nimeään, jota siitä tässä selvityksessä käytän.⁶

Kirkko rakennettiin alun perin suorakaiteenmuotoiseksi pitkäkirkoksi, jonka pohjoispuolelle muurattiin samassa yhteydessä sakaristo. Kirkko jäi kuitenkin keskiajan lopulla kesken, josta kertoo esimerkiksi se, ettei sinne suunniteltu holvaus ehtinyt koskaan valmistua. Holvien sijaan sisäkattona toimii edelleen mahdollisesti keskiaikaisen mallin mukainen puinen tynnyriholvi. Mahdollisesti kesken jäi myös eteläpuolen asehuone, joka saattoi valmistua vasta 1600-luvulla.⁷

*Viitteellinen pohjapiirros Pyhän Birgitan kirkosta keskiajalla.
A – pääalttari; a – sivualttari; K – kastepaikka.*

Keskeneräisyydestä todistaa myös se, ettei kirkon kaivauksissa ole löytynyt todisteita muuratusta keskiaikaisesta pääalttarista. Siksi onkin syytä olettaa, että käytössä olisi ollut väliaikaiseksi tarkoitettu puinen alttari. Sitä vastoin sakariston itäseinän edustalta on löytynyt jäännös keskiaikaisesta alttarista. Edelleen tutkimuksessa on päätelty sakariston ullakolle johtavasta aukosta, että keskiaikainen kuoriaita ja -lehteri olisivat voineet sijaita tällä kohtaa vajaat viisimetriä itäseinästä kirkkosaliin päin.⁸ Tosin kuoriaidan tarkka paikka ei ole enää valitettavasti selvitettävissä.

⁶ Arajärvi 1959, 114-115; Kalske 1999, 11-13; Hiekkänen 2018, 232-235; Heikkilä 2021, 14-43.

⁷ Hiekkänen 2018, 233-235.

⁸ Hiekkänen 2018, 235.

Keskiaikaisissa kirkoissa kuoriaidan keskellä oli aukko, josta kävi kulku alttarialueelle kaikkein pyhimpään. Kirkko rajoittui näin papin ja seurakuntalaisten tilaan, jossa seurakuntalaiset seurasivat jumalanpalvelusten kulkua kuoriaidan pystysäleikön läpi. Seurakuntalaisten puolella kirkkosalissa, kuoriaidan aukon molemmin puolin sijaitsivat tyypillisesti kaksi sivualttaria, joista pohjoispuoleinen omistettiin autuaalle Neitsyt Marialle ja eteläpuoleinen mahdollisesti kirkon suojeluspyhimykselle, joka tämän kirkon kohdalla olisi tarkoittanut pyhiä Magdalan Mariaa ja Birgittaa. Seurakuntalaisilla oli näille alttareille vapaa pääsy toisin kuin kuoriaidan sisäpuolella olevalle pääalttarille. Tämän lisäksi kirkossa saattoi olla vielä muitakin sivualttareita sekä alttarikaappeja.⁹

Keskiaikaisen harmaakivikirkon esteettinen vaikutus perustui tilan ja valon luomalle kokonaisuudelle. Kirkkoon saavuttiin tyypillisimmin eteläpuolen kirkkosalia pienemmän pimeän asehuoneen kautta, jonka läpi kulkija vaelsi kohti suurempaa valoa ja korkeutta. Kirkossa katse hakeutui parhaiten valaistuun kuoriin ja pääalttariin, jonka lisäksi lepattava kynttilänvalo valaisi myös muita alttareita ja liturgisia keskuksia ja loi kokemusta samaan aikaan tuonpuoleisesta mutta tilassa läsnäolevasta yliluonnollisesta pyhydestä. Tilan korkeus puolestaan suuntasi katseen ylös ja ajatukset Jumalan suuruuteen ja tuonpuoleisuuteen. Kauneuden ja pyhyden kokemusta voimistivat suitsukkeiden sekä mehiläisvahakynttilöiden tuoksu, rikkaasti koristellut liturgiset keskuksien, papin vaatetus sekä jumalpalvelusten poikkeuksellinen äänimaailma.¹⁰

Tilan symbolinen merkitys rakentui sen luoman esteettisen vaikutuksen perustalle. Myöhäiskeskiaikainen goottilainen kirkonrakennusperinne ymmärsi kirkkotilan ennen kaikkea Jumalan kaupunkina, jossa Jumala osoitti itsensä kaiken yläpuolelta tulevana jakamattomana valona, joka paljasti jumalallisen järjestyksen myös alhaalla ihmisten keskellä. Sama järjestys oli paljastettu jo Vanhan testamentin temppelein mittasuhteissa ja voitiin johtaa myös esimerkiksi musiikin harmonisista suhteista.¹¹ Toisin sanoen Jumala ilmoitti itsensä kauneutena ja pyhytenä niin erityisesti ilmoituksessa kuin yleisesti luomassaan maailmassa, joista molemmista kirkon rakentajat ja kaunistajat todistivat omalla työllään.

Tilan yliluonnolliseen osoittavan todellisuuden ymmärtäminen ei edellyttänyt korkeaa teologista oppineisuutta, koska tilan ymmärtäminen Jumalan huoneeksi (*domus Dei*) oli kristillisen yhtenäiskulttuurin kautta itsestään selvää. Kirkko oli samaan aikaan sekä Jumalan että hänen luomansa maailman kuva, jonka järjestys asetti kirkkoon saapuvan omalle paikalleen osaksi hierarkkista ja harmonista kokonaisuutta yhdessä Kristuksen, hänen äitinsä Neitsyt Marian ja muiden pyhien sekä toisten elävien ja kuolleiden kanssa. Kirkko liitti näin pelastushistorian, pyhien elämän ja koko inhimillisen elämänpiiriin yhdeksi kokonaisuudeksi.¹²

Jumalan pysyvistä läsnäolosta kirkossa todisti myös messusta ehtoollislevän muodossa säilytetty siunattu sakramentti sekä kuhunkin alttariin sijoitetut pyhänjäännökset, jotka liittivät tuonpuoleisen Jumalan pysyvästi tämän puoleiseksi läsnäoloksi kirkkorakennuksessa. Tämän- ja tuonpuoleisen välinen vuoropuhelu näkyi kirkkotaitteessa myös siten, että tämänpuoleinen kauneus ymmärrettiin lopulta Jumalallisen todellisuuden esimauksi ja heijastukseksi. Pyhyden lisäksi kirkko edusti seurakuntalaisille turvaa elämän myrskyissä: kristityt syntyivät kastemaljassa, heitä kasvatettiin kirkon helmassa ja ruokittiin alttarilta jaettavaa elämänleivällä ehtoollisessa.¹³

⁹ Hiekkänen 2003, 91-93; Hiekkänen 2018, 42-43.

¹⁰ Hiekkänen 1998, 118-120; Hiekkänen 2003, 113-114, 145-146; Hiekkänen 2005, 14-16. Seasoltz 2005, 136-140; Hiekkänen 2018, 206.

¹¹ von Simson 1989, 21-58; Tadgell 2017, 268.

¹² Seasoltz 2005, 138-139.

¹³ Seasoltz 2005, 138-139.

Seurakunta järjestyi keskiajalla hierarkkisesti kirkkonsa tapaan. Tämä merkitsi selvää työnjakoa erityisesti pappien ja maallikoiden, mutta myös eri säätyjen, ammattikuntien ja papiston asteiden välillä.¹⁴ Pappien tehtävänä oli alttaripalvelus, jota he suorittivat sekä elävien että kuolleiden, läsnä- ja poissaolevien ja eri tarkoitusten puolesta, jotka seurakuntalaiset rahoittivat. Näillä varoilla puolestaan ylläpidettiin sekä papin- virkoja että eri toimintoja.¹⁵

Tavallinen seurakunta osallistui messuun seuraamalla, kuuntelemalla mutta ennen muuta katselemalla ja osallistumalla yhteiseen rukoukseen omilla vastauksillaan ja yksityisillä rukouksillaan. Messun liturgian kieli oli latina, mutta poikkeuksen tästä muodosti kansankielinen saarna, jonka edellä saatettiin lukea evan- geliumi uudestaan toisen kerran kansankielellä sekä kansankieliset peruserukoukset Isä meidän, Enkelin ter- vehdys ja uskontunnustus. Seurakunnan rukoukseen kuuluivat myös eleet kuten polvistuminen, ristinmer- kin tekeminen ja päänpaljastaminen. Yhteistä toimintaa seuraamalla opittiin sekä toimimaan tietyllä tavalla että myös kysymään ja ymmärtämään, miksi niin tehtiin.¹⁶

Ehtoollisen nauttiminen tapahtui useimmiten yhdestä kolmeen kertaan vuodessa ja sen edellytyksenä oli papille suoritettu korvarippi. Yleensä messun huippuhetki seurakuntalaiselle oli kohotetun siunatun ehtooll- lisleivän näkeminen eli elevaatio, jota pidettiin visuaalisena kommuuniona. Tämä juonsi juurensa antiikin näkemisen teoriasta, jossa katsominen ymmärrettiin aktiiviseksi tapahtumaksi, jossa katsojan silmästä lähti valo, joka kohdatessaan ulkoisen objektin heijastui takaisin katsojan silmään ja synnytti kuvan.¹⁷ Edel- leen esimodernina aikana ihmisten mieltä voidaan pitää nykyisestä näkökulmasta katsottuna sillä tavalla huokoisena, että asioiden ymmärrettiin vaikuttavan ihmiseen suoraan läheisyyden perusteella toisin kuin valistusta seuranneen käsityksen mukaan aistihavaintojen välityksellä kriittisen mielen kautta. Tämä selit- tää osaltaan sekä pyhien että pahojen asioiden läheisyyden vaikutuksen ihmisiin niin kirkon pyhien toimi- tusten, sakramenttien ja pyhäinjäännösten osalta kuin vastaavasti kiroamisen, noituuden ja pahansilmän kohdalla.¹⁸

Kaikki nämä vaikuttivat sekä kirkon rakenteeseen että siellä vietettyyn elämään. Hyvän esimerkin pyhien asioiden läheisyyden merkityksestä antavat monet ruumiilliset hartaudenharjoituksen muodot, kuten esi- merkiksi vihkiveden käyttö, jolla pirskotettiin sekä papistoa että seurakuntalaisia ennen palvelusten alkua. Ruumiillisesta yhteydestä kertoivat myös alttareiden pyhäinjäännökset ja alttarikaapit, joiden kuvat ja pat- saat eivät ainoastaan opettaneet vaan myös suuntasivat yksityistä hartaudenharjoitusta.¹⁹ Jotakin tästä voidaan edelleen aistia Lempäälän kirkon keskiajalta säilyneestä esineistöstä, joihin kuuluu kirkon puinen triumfikrusifiksi. Kansallismuseossa löytyvät tämän lisäksi kirkon esineistöön kuuluneet puiset ritari Yrjänän patsas ja kullatulla messinkilevyllä päällystetty alttariristi, jonka takaosasta löytyy pyhäinjäännössyvennyks, sekä messukasukka ja suitsutusastia.²⁰

Tavallisen kirkkokansan osallistumismahdollisuuksiin kuuluivat myös kirkolliset toimitukset, joista kaste si- joittui upottamiseen käytetyn kastealtaan, *funtin*, äärelle. Kasteallas sijaitsi eteläpuolen pääsisäänkäynnin

¹⁴ Taylor 2007, 43-45.

¹⁵ Ojanen 1990, 31; Seasoltz 2005, 140.

¹⁶ Hiekkänen 2003, 149-151.

¹⁷ Hiekkänen 2003, 151; Seasoltz 2005, 140-141.

¹⁸ Keskiaikaisesta maailmankuvasta ja huokoisesta mielestä Taylor 2007, 25-40.

¹⁹ Hiekkänen 2003, 132-33, 147-148.

²⁰ Arajärvi 1959, 130; Hiekkänen 2018, 235.

lähistöllä. Tämä oli luonnollinen sijoituspaikka, koska toimitus alkoi tyypillisesti eteläisen sisäänkäynnin yhteydessä olleessa asehuoneessa, joka toimi selvänä siirtymäpaikkana kirkkomaalta kohti kirkon suurempaa pyhyyttä.²¹ Pyhän Birgitan kirkon kohdalla on tosin mahdotonta tietää, missä määrin ja jos niin millainen asehuone kirkolla oli keskiajalla. Voidaan kuitenkin olettaa, että kastetoimitus alkoi yleisen tavan mukaan eteläisen pääsisäänkäynnin luota.

Avioliittoonvihkiminen puolestaan kuului niihin harvoihin kertoihin, kun kirkkokansalla oli mahdollisuus päästä kirkon pääkuoriin, jolloin heitä varten saatettiin asettaa kuoriin erityinen morsiuspenkki niin kuin koko hiippakunnan liturgian esikuvana olleessa Turun Tuomiokirkossa tehtiin.²² Muutoin kirkkosali ei ollut myöhempään tapaan täytetty istuimilla, vaan tila oli rakennettu erityisesti liikettä varten ja siten periaatteessa vapaasti käytettävissä. Tilan käyttöä ohjasi kuitenkin tietty sosiaalinen tapa ja hierarkia. Voidaan olettaa, että sosiaalisessa hierarkiassa korkeimmalle sijoittuneet asettuivat lähemmäksi kuoria, josta etäämmälle asema hierarkiassa laski. Sijoittumista on voinut määrittää myös kirkon lattian alle sijoitettu hautapaikka, joka on saattanut antaa suvulle luonnollisen paikan kirkossa.²³ Kirkko tarjosi siten jokaiselle oman paikkansa osana kirkko- ja yhteiskuntaruumista ja lopulta myös mahdollisen hautapaikan.

Jumalanpalveluksen matriisi

Keskiaikaista Pyhän Birgitan kirkkoa kuvaa Kieckheferin jaottelussa parhaiten perinteinen sakramentaalinen tila, joka palveli jumalanpalveluksen matriisista selvimmin temppeleorientaatiota. Kyseessä oli tila, joka selvästi todisti jo pelkällä olemassaolollaan Jumalan läsnäolosta kansansa keskellä ja jossa kansa kantoi oman uhrinsa Jumalalle papin kaikkien puolesta toimittamana. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteivätkö matriisin muut orientaatiot olisi toteutuneet tilassa omalla tavallaan:

Synagoga-piirteistä vastasi ennen muuta kansankielinen saarna, kirkkovuoden opettaminen sekä kiertävien kerjäläisveljien saarnaus- ja opetustoiminta, jonka osoituksena Lempäälästäkin tunnetaan keskiaikainen dominikaaninen mallisaarnakokoelma sekä oppineen kirkkoherra Tuomas Sarkolaisen Raamattu, joka on tiettävästi Suomen vanhin painettu Raamattu. Kerjäläisveljien mukana välittyivät sääntökuntien kristillisen mystiikan ohella uutiset, hengellisen kulttuurin uudet tuulet ja kirjojen tuomat ajatukset osaksi laajemman kirkon elämää, mikä tarjosi osaltaan vähintäänkin tienviitan kohti parasta eurooppalaista ymmärrystä ja maailmankuvaa.²⁴

Kodin piirteet toteutuivat yhteisöllisyyden kautta, jossa kaikki elivät samaa paastojen ja juhlien rytmittämää kirkollista aikaa ja ottivat osaa samoihin kirkon pyhiin toimituksiin. Seurakuntalaisilla oli myös vastuu oman kirkkonsa ylläpidosta, jossa kirkko nousi kyläyhteisön keskellä, ja lopulta sulki piiriinsä suvun vainajat.

Erämaan teemat toteutuivat ennen kaikkea luostarielämään sitoutuneiden kilvoittelijoiden kohdalla, jonka lisäksi tavallisen seurakunnan osallistumisessa muun muassa henkilökohtaisten hartaudentarjoitusten ja pyhiinvaellusten osalta voidaan nähdä erämaahengellisuuden piirteitä, jota yhteydet hengellisiin sääntökuntiin vahvistivat.

²¹ Hiekkänen 1998, 119; Hiekkänen 2005, 12-14; Dhima 2009, 41.

²² Hiekkänen 2018, 206.

²³ Hiekkänen 2003, 132-33, 146-147.

²⁴ Kalske 1999; Heikkilä ja Lehmijoki-Gardner 2004, 360-364; Tapio 2005, 15; Tadjell 2017, 255-257; Hiekkänen 2018, 340-341.

Pyhän Birgitan kirkko reformaatiosta uuteen aikaan

Vaikka Pyhän Birgitan kirkon keskiaika jäi verrattain lyhyeksi, takasi se vakaan perustan kirkon tuleville muutoksille. Luterilainen reformaatio ei muuttanut kirkkoa hetkessä, vaan tilan muutokset seurasivat kirkossa toiminnan muutoksia vähitellen ajan kuluessa. Reformaation kulttuurisia muutoksia voidaan seurata kolmella eri tasolla.

Ensimmäinen näistä oli nopea hallitsijajohtoinen reformaatio, joka muutti kirkkoinstituution aseman ja toimintaedellytykset yhteiskunnassa hyvin nopeasti kirkon omaisuuden haltuunoton sekä verotusoikeuden viemisen myötä.²⁵ Taloudellisen tilanteen radikaali huononeminen varmisti suurimittaisten kirkkorakennustöiden päättymisen, jonka lisäksi seurakunnat joutuivat kruunun takavarikoissa luopumaan osasta aarteistaan. Lempäälän kohdalla tämä tarkoitti vähintään vuonna 1558 menetettyä monstranssia, johon oli katolisella ajalla asetettu siunattu ehtoollisleipä palvottavaksi. Muutoksen maltillisuudesta ja vanhojen perinteiden jatkuvuudesta puolestaan todistaa se, ettei takavarikoitujen tarvikkeitten joukkoon kuitenkaan kuuluneet esimerkiksi 1400-luvun suitsutusastia tai 1500-luvun alun messukasukka.²⁶

Laajemmassa elämänpiirissä pappien erityisasema muuttui selibaattivaatimuksen poistuesssa sekä luostarikilvoittelun päättyessä ja perhe-elämän arvostuksen noustessa. Käytännössä papit säilyttivät edelleen erityisaseman samalla, kun kaikkia kunniallisia ammatteja pidettiin kutsumustöinä ja avioliittoa erityisenä maallisen elämänpiiriin kuuluvana pyhänä asiana.²⁷ Tämä muutos ei kuitenkaan poistanut yhteiskunnallista hierarkiaa vaan lähinnä yksinkertaisti sen. Papit muodostivat edelleen oman säätynsä hallitsijan korvatussa käytännössä paavin kirkon ylimpänä johtajana. Kyse ei ollut niinkään siitä, että hallitsija olisi pyhitetty kirkon johtoon, vaan siitä että kirkko sekularisoitiin maallisen esivallan kaitsentaan.²⁸ Uutena ilmiönä paikallistasolla syntyivät myös samassa seurakunnassa toimineet pappissuvut. Lempäälässäkin toimi joku Maexmontanus-suvun edustaja pappina lähes yhtäjaksoisesti koko ajan aina 1600-luvun alkupuolelta 1700-luvun loppupuolelle saakka.²⁹

Toinen taso oli pappisjohtoinen teologinen muutos, jonka juurtuminen ja vaikutukset ottivat aikansa. Muutoksen keskiössä oli Martin Lutherin löytö uskonvanhurskaudesta. Teologiassa mielenkiinto ei siten kohdistunut enää niinkään Jumalan olemukseen sinänsä vaan hänen armollisuuteensa yksittäistä ihmistä kohtaan. Ihmisiä taas ei enää tarkasteltu niinkään luonnon ja armon vaan lain ja evankeliumin, kirjaimen ja hengen, tekojen ja uskon sekä vankeuden ja vapauden näkökulmista. Kirkkokaan ei enää ollut sama itsenäinen vallankäyttäjät ja 'valtio valtiossa' kuin aiemmin, vaan sen ihanteeksi tuli yleisen pappeuden perusteella kaikista kastetuista kristityistä koostuva uudistunut yhteisö. Sakramenttien osalta painotus muuttui puolimekaanisista armonvälittäjistä Jumalan sanaan perustuviksi armonvälineiksi, jotka antoivat uskoville sen minkä lupasivat.³⁰

Muuttunut uskonymmärrys johti merkittävään muutokseen kirkon jumalanpalveluselämässä ja yksittäisten kristittyjen hartaudenharjoituksessa. Merkittävämpänä muutoksena oli messu-uhriajatuksen ja tätä myötä yksityisten messujen ja sivualltareiden poistaminen. Koska jumalanpalveluksen tuli olla ymmärrettävä ja

²⁵ Ojanen 1990, 43-45; Pirinen 1991, 274-277; Heininen & Heikkilä 2002, 62-64.

²⁶ Arajärvi 1959, 133; Pirinen 1991, 274-277; Heininen & Heikkilä 2002, 62-64; Hiekkänen 2018, 235.

²⁷ Küng 1995, 541.

²⁸ Küng 1995, 565-566.

²⁹ Arajärvi 1959, 215.

³⁰ Küng 1995, 540-541.

avoin kaikille kristityille, vaihtui messun kieli latinasta kansankielille ja saarna nousi opetuksen välineenä uuteen arvoon. Kirkkokansa oli tästä lähin tervetullut nauttimaan ehtoollisen molemmissa muodoissa. Hyvien töiden kritiikki johti monien aiemmin suosittujen uskonnonharjoituksen tapojen kuten pyhien avuksihiuhtamisen ja pyhimysjuhlien, pyhiinvaellusten, kulkueiden, sielunmessujen, reliikkien sekä pyhän veden ja amulettien käytön kieltämiseen.³¹ Reformaation muutosta onkin joskus kuvattu taivaan tyhjenemisellä ja kiirastulen sammumisella.

Papisto sovitti uuden opin jumalanpalveluselämään kansankielisten käsikirjojen avulla, jotka ilmestyivät ensin ruotsiksi ja sitten suomeksi. Mikael Agricolan käännösten myötä papin oli 1500-luvun puoliväliin mennessä mahdollista toimittaa suomeksi jumalanpalvelus vaihtuvine osineen, lukea Uuden testamentin luku-kappaleet ja hoitaa seurakuntalaisten kirkolliset perustoimitukset.³²

Uusi jumalanpalveluselämä oli keskiaikaista merkittävästi yksinkertaisempi ja keskittyi kirkon pääalttarille ja saarnatuoliin. Sen viettämiseen ei enää tarvittu eikä saanut käyttää monia aiempia aineita kuten vihkivettä, suolaa, vahaa, suitsuketta tai piispan siunaamaa öljyä, krismaa, tai lukuisia erilaisia kirkkotekstiilejä ja välineitä, joista etenkin arvokkaita takavarikoitiin kruunulle. Reformaation edetessä sekä kirkon köyhtyessä ja etelän yhteyksien vaikeutuessa käytiin jopa keskustelua ehtoollisviinin välttämättömyydestä, mutta siitä päätettiin pitää kiinni. Samoin vakiintui ohjeksi se, että liturgian alttaripalveluksen toimitti vain yksi pappi, ja jos esimerkiksi ehtoollisen jakoon tarvittiin toista pappia, ei hän enää pukeutuneet liturgisiin vaatteisiin.³³

Ehkä eniten huomiota kirkkokansan keskuudessa uudessa jumalanpalveluksessa kiinnitti ehtoollisrukouksen lukeminen kansankielellä ja asetussanojen lukeminen kuuluvasti aiemman hiljaisen lukemisen sijasta. Huomio jumalanpalveluksessa keskittyi yhä enemmän saarnaan, jonka tuli opettaa kirkkokansalle uskon perusteita.³⁴ Kolmas pitkäkestoisin muutos koskikin kansanuskonollisuutta, ajattelua ja tapakulttuuria. Reformaation pääosin maltillinen ja hidas eteneminen varmisti sen, kuinka seurakuntalaisten mielissä ja tavoissa vaikuttivat myöhäiskeskiaikaiset katoliset perinteet vielä pitkään uudempien reformatoristen opetusten kanssa jälkimmäisten voimistuessa aikaa myöten.³⁵

Reformaatiokauden muutokset voidaan tiivistää siten, että 1500-luvun alkupuoli aloitti hallitsijavetoisen kirkon köyhtymisen sekä pappisvetoisen muutoksen teologiassa ja jumalanpalveluselämässä. Jumalanpalvelusten keskiaikainen loisto himmeni ja ne keskittyivät pääalttarilta ja saarnatuolista toimitettuun liturgiaan, jota täydensivät kirkolliset toimitukset. Sielunmessut sekä niitä varten käytetyt sivualttarit ja pyhäinjäännökset poistettiin ja niiden tilalle alkoi vähitellen tulla varakkaiden seurakuntalaisten hautapaikkoja ja muistomerkkejä. Pyhän Birgitan kirkossa tämä näkyy vielä nykyisinkin kirkkosalin länsipäätyyn sijoitettujen hautausvaakunoiden muodossa, joihin ikuistettiin paikallisten mahtisukujen muisto mahdollisuuksien mukaan kuolleen merkkihenkilön hautapaikan lähistölle sijoitettuna.³⁶

³¹ Küng 1995, 541.

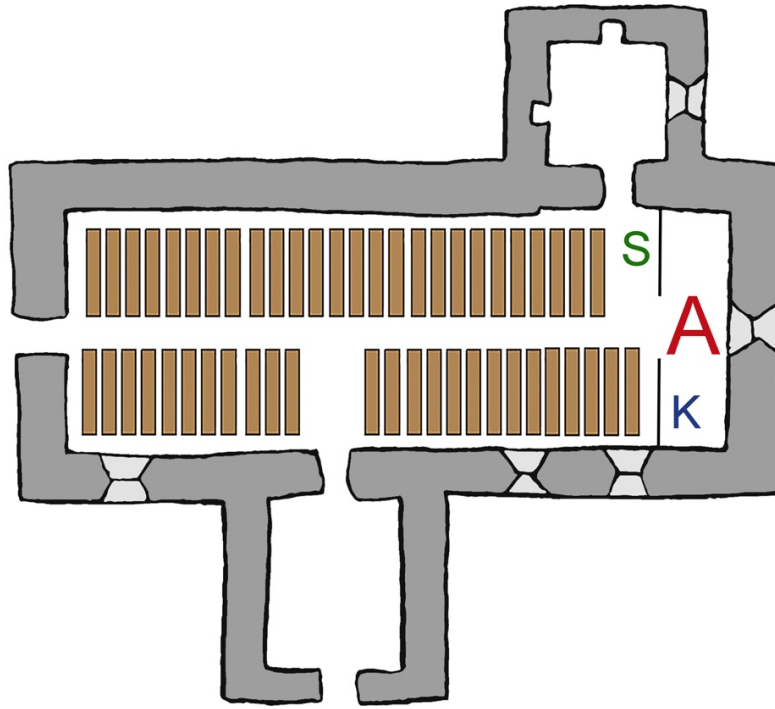
³² Pirinen 1991, 283-296; Gardberg 2000, 133; Heininen & Heikkilä 2002, 69, 74-76.

³³ Pirinen 1991, 306-307, 293; Gardberg 2000, 132- 133; Laitinen 2004, 136; Laitinen 2017, 224, 228.

³⁴ Pirinen 1991, 358-359, 293.

³⁵ Tuhkanen 2005, 121.

³⁶ Tapio 2005, 16-18.

Viitteellinen pohjapiirros Pyhän Birgitan kirkosta reformaatiokaudelta ennen kuorioidan poistoa 1787. A – alttari; S – saarnatuoli; K – mahdollinen kastepaikka

Luterilainen reformaatio vakiinnutti kirkonpenkeistä seurakuntalaisten tilan ja asetti heidät omille paikoilleen. Keskiajan visuaalinen uskonnonharjoitus muuttui samalla reformaation auditiiviseen sanan kuulemiseen. Penkeistä kuuli ja näki ennen muuta saarnatuoliin ja monin paikoin melko lailla huonommin alttarille. Tämän lisäksi esimerkiksi saarnajumalanpalvelus oli mahdollista toimittaa kokonaan saarnatuolista.³⁷ Puhdasoppisuuden ajan ohjeet kiinnittivät myös papin toiminnan tiettyihin paikkoihin, jolloin ylimääräisestä liikkeestä tuli vähitellen kirkkotilassa häiriö, josta pyrittiin ohjein ja kurinpidolla eroon.

Pyhän Birgitan kirkon tilallisia muutoksia tunnetaan reformaatiokaudelta melko huonosti. On kuitenkin syytä olettaa, että penkkien rakentamisen sekä jumalanpalvelusten ja kirkollisten toimitusten yksinkertaistamisen myötä myös kastepaikka siirtyi kirkon keskivaiheilta kirkon etuosaan, kuoriin tai sen välittömään läheisyyteen. Entistä suurempaan huomioon nousi saarna ja siihen käytetty saarnatuoli, joita oli toki ollut kirkoissa jo keskiaikana, mutta joiden merkitys kasvoi entisestään.³⁸ Tämä vahvistettiin jo vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä, jonka mukaan kaikissa kirkoissa tuli olla kunnollinen saarnatuoli.³⁹

Penkkien ilmentämä ja ylläpitämä sosiaalinen hierarkia tuli yhä selvemmäksi 1600-luvulla penkkijärjestyksen luomisen myötä. Jako tapahtui sekä sosiaalisin perustein etäisyytenä alttarista että sukupuolen perusteella naiset pohjois- ja miehet eteläpuolella kirkkosalia.⁴⁰ Korjauksia ja parannuksia tuli tehdä aika ajoin seurakuntalaisten vastatessa niiden kustannuksista. Huolto ja korjaukset kattoivat ainakin katon ja sen ter-

³⁷ Laitinen 2017, 233-235.

³⁸ Hiekkänen 2005, 12; Dhima 2009, 41-43

³⁹ Tuhkanen 2008, 34.

⁴⁰ Foley 2008, 257-258; Kaisti 2017, 23; Pajunen 2021b.

vauksen, sisämaalauksen ja lattialankkujen vaihdon sekä kirkon penkkien ajoittaisen uusimisen ja mahdollisten lehterien rakentamisen. Penkit kuuluivat ahkerammin naisten puolella, jonka lisäksi 1600-luvun lopulla syntyi ajatus uuden lehterin rakentamisesta naisia varten.⁴¹

Kirkon sisustus kantoi kaikesta huolimatta vielä 1600-luvun lopulle saakka monia keskiaikaisia aarteita kuten liturgisia vaatteita, jonka lisäksi Ruotsin suurvalta-ajan vauraus mahdollisti uudet lahjoitukset kotikirkolle, joihin kuuluivat muun muassa uudet kirkkotekstiilit sekä suuri kullattu ehtoollismalja ja 10-haarainen messinkinen kynttiläkruunu. Alttarin edessä saatettiin vanhaan tapaan pitää karhunnahkaa ikään kuin eräänlaisena seurakuntalaisten uhrilahjana. Kirkon lisäksi uudistettiin myös kellotapulua ja kelloja.⁴² Seurakuntalaisten kirkolle antamissa lahjoissa jatkui edelleen sekä keskiaikainen perinne että uudempi ymmärrys, jossa lahjat sekä koristivat kirkkoa että todistivat niiden antajien asemasta yhteisössä.

Toisaalta jatkuvat muutokset myös poistivat vähitellen kirkon keskiaikaisia piirteitä. Niinpä saarnatuolin vuoden 1661 kunnostuksen aikaan poistettiin myös kirkon ikkunoissa olleita kuvia, joiden ei katsottu olevan enää siistejä. Kyseessä ovat saattaneet olla aiemmat lasimaalaukset, joskaan tästä ei ole täyttä varmuutta.⁴³ Joka tapauksessa protestanttinen käyttö ja korjaus kiinnittivät entistä enemmän huomiota sanan kuulemiseen aiemman näkemiseen perustuvan palvomisen sijaan. Muutoksen hitaudesta tosin kertoo erityisesti se, että keskiaikaisesta järjestyksestä periytynyt kuoriaita poistettiin kirkosta vasta vuonna 1787 vähän sen jälkeen, kun keskiaikainen alttarikaappi oli korvattu alttarimaalauksella. Samaan aikaan sijoittuu myös keskiaikaisen kirkkoon hautaamisen tavan päättyminen, jonka jälkeen kirkon lattialankkujen uusiminen ei tullut enää aivan yhtä usein ajankohtaiseksi. Kirkon muuttuminen aiempaa keskiajan katolista ymmärrystä välittäneestä tilasta selvemmin protestanttiseksi kesti näin pitkälle 1700-lukua.⁴⁴

Jotakin reformaatiokaudella tapahtuneesta Jumalan läsnäolon ymmärtämisen muutoksesta voidaankin nähdä juuri siinä, kuinka keskiaikaiset alttarikaapit muuttuivat 1600-luvun kuluessa yksittäisten lahjoittajien antamiksi epitafiaalttarilaitteiksi ja sittemmin vuosisadan loppua kohden ja 1700-luvulla seurakuntien itsensä hankkimiksi alttaritauluiksi.⁴⁵ Samalla keskiaikainen paikkaan ja esineistöön sijoittunut tämänpuoleinen pyhyys muuttui vähitellen käsitteellisemmäksi tuon puoleiseen pyhyteen osoittavaksi kirkkotaiteeksi.

Välittäjänä vihittyjen alttareiden, patsaiden ja reliikkien maailmasta alttaritaulujen toisaalle osoittavaan kuva-aiheeseen toimi 1600-luvun barokkiveistokoristelua sisältäneet useimmiten ristiinnaulitsemisesta ja ehtoollisen asettamisesta kuvanneet alttarilaitteet, jotka oli lahjoitettu omien rakkaiden muistoksi ja suvun kunniaksi.⁴⁶ Samalla pyhien esirukousten pyytäminen muuttui seurakuntalaisten omaksi edesmenneiden muistamiseksi, jota kirkkoon hautaaminen sekä sinne sijoitetut muistot kuten hautavaakunat vahvistivat.

Lempäälän muutoksen hitautta kuvastaa se, että seurakunta hankki ensimmäisen alttaritaulunsa vasta 1758, jolloin Pyhän Birgitan kirkon keskiaikainen alttarikaappi vaihtui J. G. Geitelin maalaamaan neliosaiseen alttaritauluun, johon oli kuvattu Kristuksen taivaaseenastuminen, rukous Getsemanessa, ristiinnaulittu ja ehtoollisen asettaminen.⁴⁷ Kuva-aiheet olivat alttaritaululle tyypillisiä ja todistivat yhtäältä Kristuk-

⁴¹ Arajärvi 1959, 235-238.

⁴² Arajärvi 1959, 236-240.

⁴³ Arajärvi 1959, 238; Hiekkanen 2003, 85; Hiekkanen 2018, 235.

⁴⁴ Puuska 2002, 12; Hiekkanen 2018, 235.

⁴⁵ Pirinen 1996, 131-132.

⁴⁶ Tuhkanen 2005, 121-125; Pirinen 1996, 132.

⁴⁷ Arajärvi 1959, 428; Domke 1995.

sen läsnäolosta ehtoollisessa ja ehtoollisen yhteydestä Kristuksen sovitustyöhön ristillä sekä toisaalta hänen taivaaseenastumisensa myötä Kristuksen nykyistä tuonpuoleisuutta. Aiempaan verrattuna kyseessä oli joka tapauksessa painotuksen siirtyminen jonkin verran tämänpuoleisesta kohti tuonpuoleista.

Suhtautuminen tilan pyhyyteen ja Jumalan läsnäoloon kirkkotilassa oli muutoinkin läpi reformaation juurtumisen jossakin määrin ambivalenttia. Luterilaiseen opetukseen kuului yhtäältä sen korostaminen, että Jumala oli läsnä kaikkialla ja että kirkon lopulta pyhittivät sana ja sakramentit eli siellä tapahtuva pyhä toiminta. Toisaalta taas vanhat tilan pyhyyteen liittyvät painotukset jatkoivat elämäänsä pitkään vielä reformaation jälkeenkin, mikä näkyi esimerkiksi kirkon vihkimisen paluuna kirkollisten toimitusten kokonaisuuteen ja kirkkorauhaan liittyvissä rangaistuksissa, joihin vaikutti teon etäisyys alttarista.⁴⁸

Jumalanpalveluksen matriisi

Reformaation seurauksena Pyhän Birgitan kirkko muuttui Kieckheferin perinteisestä sakramentaalisesta tilasta vähitellen kohti perinteistä protestanttista tilaa. Tilassa korostuivat siten sekä temppele-orientaation piirteet etenkin siinä, miten ehtoollinen toimitettiin, mutta kasvavissa määrin myös synagoga-orientaatio etenkin penkkien ja saarnatuolin sekä saarnan ja opetuksen korostumisen myötä.

Kodin ja erämaan piirteet taas ilmenivät vaihtelevasti kirkollisen toiminnan kautta. Penkkijärjestys takasi staattisen ja liikettä vastustavan yleisilmeen lisäksi jokaiselle oman paikan kotikirkossa. Tosin seurakunnan kasvu merkitsi sitä, että kauden loppua kohden kaikki eivät enää mahtuneet samalla kertaa kirkkoon sinne rakennetuista lehtereistä huolimatta. Kirkkoon hautaamisessa oli puolestaan kyse puolijulkisista – puoliyksityisistä tiloista, joista omaiset kantoivat vastuun ja jotka kirkkoon annettujen lahjoitusten ja penkkijärjestyksen ohella todistivat paikallisesta sosiaalisesta hierarkiasta.

⁴⁸ Tuhkanen 2005, 124-125; Laitinen 2004, 143.

Pyhän Birgitan kirkon modernisaatio

Valistuksen ja pietismin tuonut modernisaatio on muuttanut monen suomalaisen kirkon olemusta ehkä jopa reformaatiota enemmän. Näin on myös Lempäälän Pyhän Birgitan kirkon kohdalla. Modernien luonnontieteiden nousun myötä yhteiskunta ja seurakunnat alkoivat tarkastella kirkkotiloja yhä enemmän käytännöllisyyden ja turvallisuuden näkökulmasta. Tämä näkyy erityisesti kirkkoon hautaamisen lopettamisena, joka vähitellen synnytti nykyiset hyvin hoidetut erilliset hautausmaat pääasiallisina hautapaikkoina, sekä sittemmin myös kirkon käytännöllisyyden ja osallisuuden palveluiden lisäämisenä muun muassa laajennusten, lämmityksen, valaistuksen ja sosiaalilojen rakentamisen myötä. Kirkkojen rakentamista ja muutoksia valvomaan tuli jo 1700-luvun loppupuolella Tukholman yli-intendenttikonttori. Samoihin aikoihin Jumalan tuonpuoleisuuden korostaminen sai uuden ilmiänsä kirkkotaiteessa ja kirkkoarkkitehtuurin esteettisissä ratkaisuisa, jotka seurasivat tyypillisimmin oman aikakautensa tyyliuuntauksia.⁴⁹

Lempäälässä Pyhän Birgitan kirkon muutoksia ajoi eteenpäin erityisesti tilantarve, jota säätyläiset suunnittelivat paikkaavansa jo 1700-luvun kuluessa erilaisten palvelusväkeä varten tarkoitettujen lehtereiden rakentamisen avulla. Lopulta nämä suunnitelmat eivät kuitenkaan osoittautuneet tyydyttäväiksi, vaan kirkkoa suunniteltiin laajennettavan. Suunnitelmat etenivät aina 1807 intendenttikonttorissa laadittuun laajennussuunnitelmaan, jossa tilaongelmat olisi ratkaistu rakentamalla kirkon eteläsivulle suuri lisäsiipi, jota vastapäätä olisi sijoitettu kirkon pohjoisseinän keskelle alttari, jonka molemmille puolille olisi puhkaistu ikkunaukot.⁵⁰

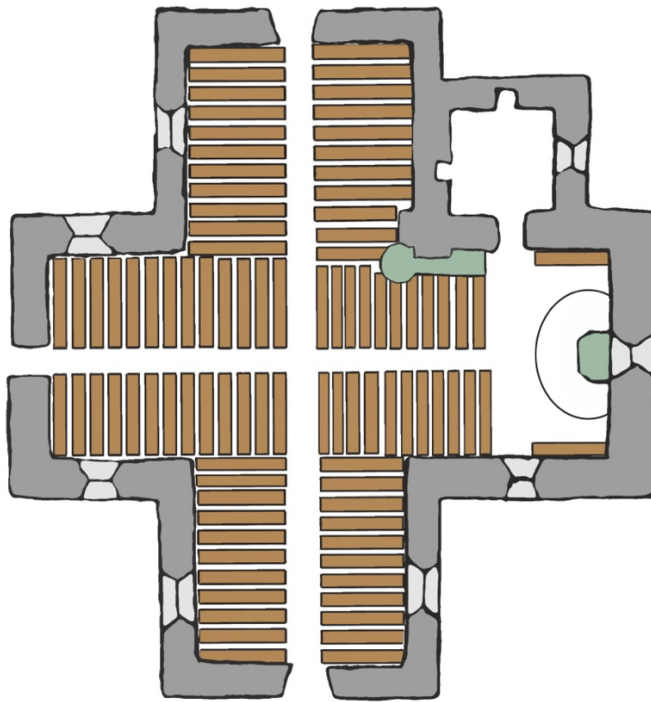
Ehdotus olisi saattanut ratkaista tilaongelman ja mahdollistanut samalla lähes esteettömän näkymän koko kirkkosalista alttarille ja saarnatuoliin. Ongelmaksi olisi kuitenkin muodostunut kirkon perinteisen järjestyksen täydellinen muutos sekä alttarin paikan että kirkon itä-länsi -suuntauksen osalta. Ehdotettu muutos todistaa joka tapauksessa yhteiskunnan ja etenkin viranomaisten maailmankuvan merkittävästä muutoksesta, jossa korostuivat aiempaan nähden entistä enemmän järki ja tarkoituksenmukaisuus. Ehdotus ei kuitenkaan koskaan toteutunut, vaan hautautui Suomen sodan jalkoihin. Muutoksen nopeuden ja radikaaliuden osalta on myös paikallaan pohtia, kuinka halukkaita lempääläläiset olisivat lopulta olleet näin perustavaa muutosta toteuttamaan.

Tätä vastoin toteutettavaksi tuli 1833-1838 toinen radikaali muutos, joka kuitenkin toteutettiin Suomen oloissa hyvin perinteisellä tavalla muuttamalla Pyhän Birgitan kirkko pitkäkirkosta ristikirkoksi. Muutoksen suunnitteli Suomen suuriruhtinaskunnan intendenttikonttorin arkkitehti A. F. Granstedt ajalle tyypillisessä uusgotiikan hengessä. Uusi kirkkosali katettiin laudalla verhoilluilla ristitynnyriholvilla, länsi-, pohjois- ja eteläristisakariihin rakennettiin lehterit, ikkunoita laajennettiin uusgottilaiseen muotoon ja päätykolmioihin avattiin valoa tuomaan neliapilaikkunat. Kuoriosaa korotettiin kirkkosalia korkeammalle ja alttaria vielä kuoria pari askelmaa korkeammalle. Seurakunnan tila täytettiin ovellisilla penkkikortteilla ja kirkkoon tehtiin uusi saarnastuoli kokonaisuuden valmistuessa 1839.⁵¹

⁴⁹ Sinisalo 1980a, 70-71; Sinisalo 1980b, 314-316.

⁵⁰ Arajärvi 1959, 430; Puuska 2002, 12; Tapio 2005, 8-9.

⁵¹ Arajärvi 1959, 430-431; Sinisalo 1980a, 90; Puuska 2002, 13, 18; Tapio 2005, 9.

Viitteellinen pohjapiirros Pyhän Birgitan kirkosta vuosien 1833-1838 laajennuksen jälkeen.

Muutos oli radikaali etenkin suhteessa aiempaan keskiaikaiseen pitkäkirkkoon, joka tilana keskitti seurakunnan huomion erityisesti kirkon kuoriin ja alttarille. Toisaalta muutosta oli pohjustettu pitkään luterilaisella jumalanpalveluksella, joka oli 1800-luvulle tultaessa muuttunut yhä enemmän painottamaan sananjulistusta, jolloin oli luontevaa laajentaa kirkko palvelemaan juuri sen tarpeita. Muutoksen konservatiivisuudesta todistaa tässä suhteessa se, kuinka ristikirkkomuodosta oli tullut Suomessa hyvin yleinen ja suosittu jo 1600-luvun loppupuolelta lähtien ja kuinka keskiaikaisia harmaakivikirkkoja oli itse asiassa muutettu ristikirkkoiksi jo 1700-luvulta lähtien. Lempäälän muutoksen jälkeen ristikirkoksi laajennettiin Suomessa vielä viisi keskiaikaista kirkkoa, mutta viimeistään vuosisadan puoliväliin tultaessa alettiin tätä muotoa pitää vanhanaikaisena.⁵² Tässä suhteessa samoin kuin kuoriaidan poistamisessa ja ensimmäisen alttaritaulun hankinnassa Lempäälän seurakunta pikemminkin seurasi muualla tehtyjä muutoksia kuin ratsasti kehityksen aallonharjalla.

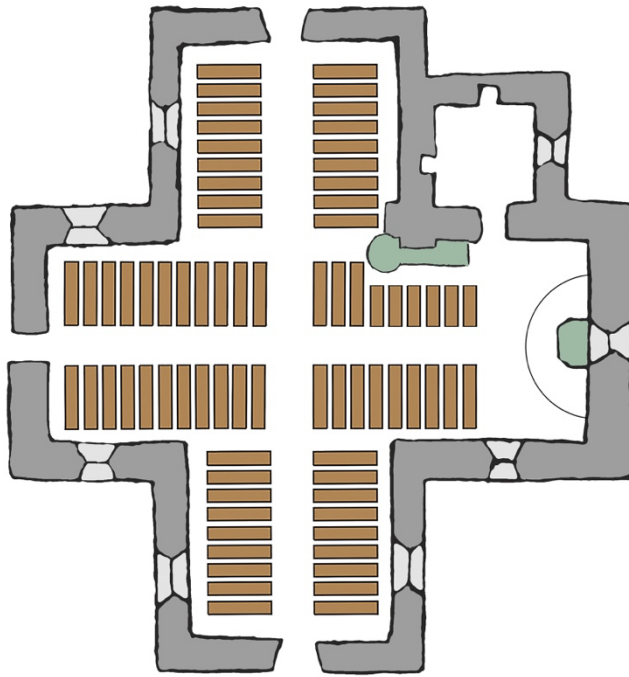
Tässä asussa Pyhän Birgitan kirkko jatkoi pääosin vuosisadan lopulle saakka. Merkittävin jumalanpalveluselämään vaikuttava toiminnallinen muutos ennen seuraavaa suurempaa remonttia oli kirkon ensimmäisten urkujen hankinta 1875.⁵³ Ennen urkujen tuloa pappi ja lukkari johtivat jumalanpalvelusten musiikkia veisaamalla. Suurempia muutoksia oli kuitenkin tulossa ja yhä nopeammassa tahdissa.

Vuosisadan loppua kohden kaivattiin perusteellisempää käytettävyyttä ja yleisilmettä parantavia muutoksia. Arkkitehdiksi muutokseen tuli Berndt Blom, jonka johdolla kirkon sisäarkkitehtuuri muutettiin 1895 vuosisadanvaihteen kertaustyylien mukaiseksi, seinät verhottiin tiilimuurauksella, rapattiin sileiksi sekä maalattiin keltasävyyisiksi ja kirkkoon lisättiin runsasta koristelua. Mukavuuden kannalta olennaisin muutos oli kirkon muuttaminen lämmitettäväksi kolmella kirkkosaliin sijoitetulla kamiinalla sekä lattian ja kattoholvin eristykseillä ja ikkunoiden uusimisella. Penkkikorttelit vaihtuivat aikakauden tyyliin mukaisiin avopenkkeihin. Samoin uudistettiin muutoksen yhteydessä alttari ja alttarikaide.⁵⁴

⁵² Sinisalo 1980a, 55-56; Sinisalo 1980b, 315-316; Valkeapää 2000, 33-36.

⁵³ Arajärvi 1959, 523; Puuska 2002, 14; Tapio 2005, 9-10.

⁵⁴ Arajärvi 1959, 523; Valkeapää 2000, 132; Puuska 2002, 14; Tapio 2005, 9-10.

Viitteellinen pohjapiirros Pyhän Birgitan kirkosta vuosien 1895 muutoksen jälkeen.

Lämmityksessä oli kuitenkin omat heikkoutensa. Kamiinoiden aiheuttaman seinien nokeentumisen sekä lattian alustan tuuletusongelmien ja sisällissodan aikaisen tulipalon vuoksi kirkkoa oli jälleen uudistettava 1920-luvulla. Jo tätä ennen kirkon toiminnallisuutta oli parannettu, kun keskiaikainen sakariston ikkuna avarrettiin ulko-oveksi 1910. Muutoksen johtoon tuli nyt arkkitehti Ilmari Launis, jonka suunnitelmissa kirkko muuttui yleisilmeeltään vaaleammaksi ja sai uusia maalauksellisia koristeluja. Samalla myös urkuja suurennettiin, jonka johdosta eteläistä lehteriä oli laajennettava taitteisena kirkkosaliin päin.⁵⁵ Tässä muodossa kirkko jatkoi aina 1980-luvulle vain pienin muutoksin, joihin lukeutui keskiaikaisen triumfiristin löytöminen kirkon ullakolta 1930-luvulla sekä konservointi ja sijoittaminen kuorin pohjoisseinälle 1950 sekä kamiinalämmityksen korvaaminen muun muassa penkkien alle lattiaan asennetulla sähkölämmityksellä.⁵⁶

Ajatus muutoksen jatkumisesta kuitenkin eli ja kirkon monien korjausten tuoma ajallinen kerroksellisuus herätti keskustelua sekä seurakunnassa että Muinaistieteellisessä toimikunnassa. Suunnitelmissa esiin nousi ajatus kirkon keskiaikaisen asun korostamisesta restauroinnin keinoin. Kirkon muutoksesta tilattiinkin suunnitelma arkkitehti Juhani Pallasmaalta, jonka vuoden 1969 suunnitelma olisi muuttanut kirkkoa jälleen radikaalisti korostamalla keskiaikaista osaa sekä vähentämällä sivusakaroiden painoarvoa. Suunnitelman lopputuloksena kirkosta olisi tullut hyvin moderni ja pelkistetty, eikä sitä koskaan toteutettu.⁵⁷

Jotakin Pallasmaan ehdotuksesta jäi kuitenkin elämään, kun kirkon uudistamista käynnistettiin jälleen toden teolla 1970-luvun lopulla. Uudistuksen välttämättömyyttä ajoi kirkon ilmeinen korjaustarve, joka ilmeni muun muassa eteläseinän selvänä halkeamana sekä ilmeisinä ongelmina käyttömukavuudessa. Tällä kertaa arkkitehdiksi valittiin Eila Piironen-Havas, jonka vuoden 1982 suunnitelma uudisti kirkkosalin perusteellisesti. Suunnitelman kantavana ajatuksena oli kirkon keskiaikaisen runkokuoneen korostaminen lähinnä edellisiä muutoksia poistamalla. Näihin kuuluivat muun muassa seinien aiemman suoristuksen ja koristelun poistaminen sekä vanhojen lehterien purkaminen ja penkkien sekä alttarialueen uudistaminen. Lattia

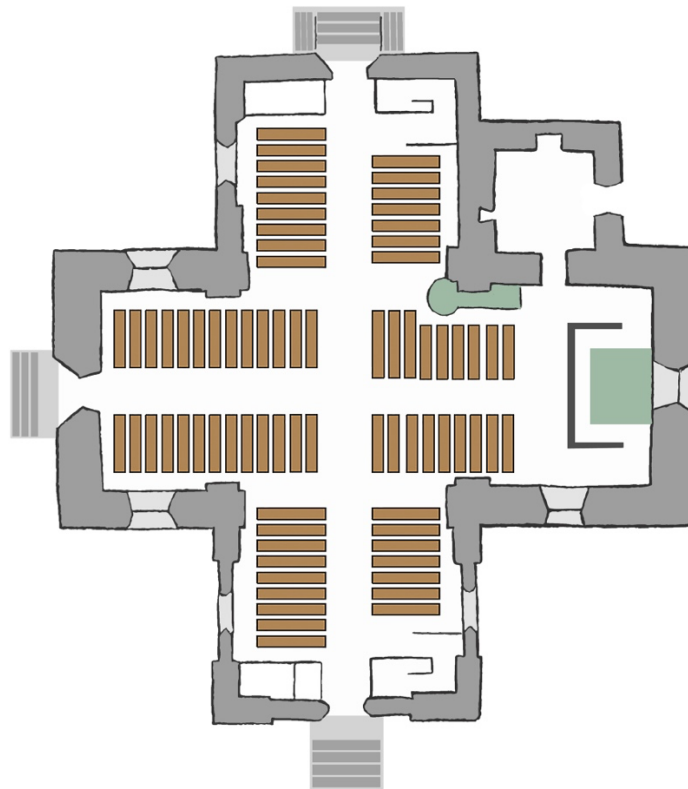
⁵⁵ Arajärvi 1959, 523; Suomen kirkot ja kirkkotaide 2. 1980, 180; Puuska 2002, 15; Tapio 2005, 10.

⁵⁶ Puuska 2002, 17; Tapio 2005, 10; Mäkelä 2011, 53.

⁵⁷ Puuska 2002, 20-21.

saatettiin yhteen tasoon ja kirkon keskiaikaista luonnetta pitkäkirkkona korostettiin rakentamalla lehterit vain etelä- ja pohjoissakariihin, jolloin kirkkosalin keskiaikainen muoto piirtyi uudistetun tynnyriholvauksen myötä entistä selvemmin esiin. Keskiaikaista tilan tuntua tukevana uutena elementtinä ripustettiin keskiaikainen triumfiriitti kuoriosaan alttarin yläpuolelle.⁵⁸

Keskustelua aiheuttivat kuitenkin etenkin kalusteisiin liittyvät ratkaisut, jossa kirkon aiemmat alttaritaulut siirrettiin sivusakariihin, joiden yhteyteen rakennettiin myös urkuparvi sekä sosiaali- ja aputiloja yleisö-wc mukaan lukien. Kirkkosalin uudet kalusteet, alttaripöytä, neliskulmainen alttarikaide sekä penkit edustivat aikakautensa omaa ilmettä samoin kuin kirkkoon tuodut uudet nopanmuotoiset valaisimet. Museoviraston edustajat osoittivatkin omassa tarkastuksessaan kritiikkiä sitä kohtaan, kuinka kirkkotilaan oli sijoitettu erilaisia keskenään yhteensopimattomia sisustuselementtejä.⁵⁹

Viitteellinen pohjapiirros Pyhän Birgitan kirkosta vuosien 1982-1984 muutoksen jälkeen.

Seurakuntalaisten keskuudessa eniten kritiikkiä taas herättivät ennen uudistusta alttarin itäisen kuori-ikkunan molemmin puolin 1902 sijoitettujen Kaarlo Enqvist-Atran alttaritaulujen sijoittaminen sivusakariihin sekä uusien valaisimien tyyli ja kirkon riisuttu, vaalea ja muhuraisten seinien tuoma yleisilme. Alttaritaulut synnyttivät vuosikausien keskustelun, joka ei lopulta johtanut muutokseen. Sen sijaan kirkon valaistus uusittiin ja osin ennallistettiin arkkitehti Hanna Lyytisen suunnitelmien mukaan 2003.⁶⁰ Kiitosta muutoksessa puolestaan saivat kirkon käyttömukavuuden parannukset, joissa oli kuunneltu käyttäjien toiveita. Näihin kuuluivat muun muassa saavutettavuutta parantaneet ratkaisut sekä lämmityksen, valaistuksen, äänentoiston ja paloturvallisuuden nostaminen oman ajan tasolle.⁶¹

⁵⁸ Puuska 2002, 25-41.

⁵⁹ Puuska 2002, 44.

⁶⁰ Domke 1995, 44-75; Puuska 2002, 43; Mäkelä 2011, 134-136.

⁶¹ Puuska 2002, 42.

Modernisaatio muutti Pyhän Birgitan kirkon keskiaikaisesta pitkäkirkosta protestanttiseksi ristikirkoksi ja voimisti näin ollen tilan synagoga-orientaatiota siten, että sitä voitiin laajennuksesta lähtien pitää ennen muuta Kieckheferin jaottelun perinteisenä protestanttisena kirkkotilana. Erityisen voimakkaana tämä tuntui laajennuksen jälkeen tehtyjen ovellisten penkkikorttelien aikaan, jotka rajoittivat liikkumisen selvästi vain keskikäytävälle. Toisaalta laajentamista seuranneet kertaustyylien mukaiset esteettiset muutokset saattoivat myös jossakin määrin vahvistaa tilan temppeleorientaatiota tukevia piirteitä. Jumalanpalveluksen vieton sanaa korostaneeseen tapaan ne tuskin kuitenkaan vaikuttivat, mikä sekä tuki että ylläpiti synagoga-orientaatiota samalla, kun kantoi jossakin määrin edelleen temppele-orientaation piirteitä etenkin ehtoollisen vieton ja kirkon pyhyyttä kohtaan osoitetun kunnioituksen osalta.

Pyhän Birgitan kirkon modernisaation muutoksissa on kuitenkin jo nähtävissä ajan myötä voimistuva liike kohti Kieckheferin modernia yhteisöllistä tilaa. Tämä näkyy ennen muuta osallisuuden palveluiden tulemisessa kirkkoon etenkin lämmitystä, äänentoistoa, valaistusta sekä muutoinkin saavutettavuutta parantamalla. Tämän lisäksi vuosien 1982-1984 alttarimuutokset mahdollistivat jumalanpalveluksen toimitussuunnan muuttumisen perinteisestä itään suuntautuvasta alttaripalveluksesta (*versus orientem*) seurakuntalaisten suuntaan toimitettavaksi (*versus populum*). Näiden merkittävien muutosten voidaan katsoa tukeneen erityisesti jumalanpalveluksen koti-orientaatiota, jossa korostuu kaikkien seurakuntalaisten osallisuus messun toimittamiseen ja kirkkotilaan.

Jumalanpalvelustilalle harvinaisemman erämaa-orientaation taas voi nähdä voimistuneen viimeisimmän muutoksen tuomassa alttarialueen tyhjässä tilassa sekä keskiaikaisen runkokuoneen avaamisessa sisäkattoon saakka, joka tukee hiljentymistä pyhän hiljaisuuden ja tyhjyyden äärelle etenkin silloin, kun kirkossa ei ole muuta toimintaa tai kun kirkkotila on tietoisesti hiljennetty.

Jumalanpalveluksen muutos ja Lempäälän seurakunnan strategiset valinnat

Lempäälän Pyhän Birgitan kirkon edellinen suurempi muutos toteutettiin aikana, jolloin liturgisen liikkeen tuomat vaikutteet olivat jo alkaneet muuttaa Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalveluselämää, mutta eivät olleet vielä saaneet muotoa monissa pian sen jälkeen toteutetuissa uudistuksissa. Näihin luokituvat muun muassa virsikirja 1986, sen uudistettu jumalanpalvelusliite 2000 ja lisävihko 2016; Uusi kirkkoraamattu 1992 sekä Evankeliumikirja 1999, Jumalanpalvelustenkirja 2000 ja Kirkollisten toimitusten kirja 2003. Näillä uudistetuilla kirjoilla sekä etenkin niiden taustalla vaikuttaneella teologialla ja kirkollisen elämän muutoksella on ollut poikkeuksellisen suuri merkitys seurakuntien jumalanpalveluselämään.

Toisin kuin vielä 1900-luvun alkupuolella joka sunnuntainen ehtoollisenvietto on toteutunut laajalti eri puolilla Suomea. Samoin monet seurakunnat ovat panostaneet eri tavoin yhteisöllisyyteen ja kontekstuaalisuuteen, joka on toteutunut muun muassa eri-ikäisten osallisuutena ja erityismessujen luomisena. Vähemmälle muutokselle on tosin usein jäänyt seurakunnan pääjumalanpalvelus.⁶² Kokonaisuudessaan uudistus on tukenut ennen muuta jumalanpalveluksen yhteisöllisyyttä ja kirkon ymmärtämistä perheenä. Uudistunut ajattelu valtasi alaa erityisesti kokeiluseurakunnissa, mutta toteutui monin paikoin edelleen hyvin pappi- ja työntekijäkeskeisesti siten, että aidon yhteisöllisyyden syntyminen oli jokseenkin satunnaista. Vähäisimmillään uudistus näyttäytyi kielellisesti uudistettuina rukouksina ja uusina messusävelmistöinä sekä virsinä.

Joka tapauksessa messun aktiivisempi vietto yhdessä rukousten muuttuneen kielen kanssa on johtanut ehtoollisen uuteen, rikkaampaan ymmärtämiseen siten, että sen kiitos- ja yhteysluonne korostuvat aieman syntien anteeksiantamiseen liittyvän korostuksen rinnalla. Sitä vastoin Raamatun käyttö ja sananliturgian monimuotoisuus toteutuu heikommin, mikä on näkynyt jonkinlaisena saarnan kriisinä. Tämä liittyy osittain kielen muutokseen mutta ehkä vielä sitäkin voimakkaammin kulttuuriseen murrokseen, joka on ollut kriittinen kaikkia auktoriteetteja, instituutioita ja valtarakenteita kohtaan.⁶³ Jumalanpalveluksen matriisissa tämä kritiikki näkyy juuri painopisteen siirtymisenä Jumalanpalveluksen instituutiota ja järjestystä painottavalta vasemmalta laidalta kohti oikean laidan yksilöä ja yhteisöllisyyttä.

Kulttuurinen muutos on näkynyt kielen ohella selvästi jumalanpalvelusmusiikissa, jota on uudistettu sekä liturgian että virsien osalta, sekä kirkkotaitteessa, joka on elänyt voimakkaasti ajassa – siellä missä sitä on uskallettu tuottaa. Sen sijaan kirkkotilojen toiminnallisuuden muutos on ollut pääosin hyvin varovaista aivan viimeisiin vuosiin asti. Rakennustaiteen lukuisista muutoksista huolimatta kirkkotiloja on monin paikoin edelleen suunniteltu ja kalustettu penkkien täyttämiksi, edessä olevaa alttaria ja saarnatuolia kohti suuntautuviksi staattisiksi tiloiksi. Uusienkin kirkkotilojen jäsennys on näin vertautunut lähinnä konsertti- tai luentosaleihin, joka ei ole mahdollistanut jumalanpalveluksen yhteisöllisten ihanteiden, seurakunnan liikkeen tai tilan monipuolisen käytön mahdollistamista.

Tilan muutokset ovat kuitenkin eläneet jumalanpalveluksen kehittäjien mielessä. Hyvän esimerkin tästä tarjoaa Kirkon koulutuskeskuksen kappeli, jonka kouluttajat muuttivat 2010-luvulla pitkäkirkkomaisesta asetelmasta yhteisöllisyyttä korostavaksi keskeisjärjestykseksi. Koska kyseessä on tila, jossa käytännössä kaikki suomenkieliset papit saavat kirkon omaa koulutusta, voidaan muutosta pitää tilojen osalta paradigmaattisena.

⁶² Hulmi 2019, 93-95.

⁶³ Pajunen 2021a, 61-73.

Muutokset näkyvät myös kirkon yhteisissä linjauksissa, jotka ovat avanneet tiloja entistä laajempaan ja luovempaan käyttöön sekä jumalanpalveluksen että muun elämän tarpeisiin. Näistä merkittävimpiä ovat *Saman katon alle. Kirkkotilatyöryhmän mietintö kirkkotilojen kehittämisestä yhteisöjen keskuksiksi* (2019) ja *Ovet auki – Suomen evankelis-luterilaisen kirkon strategia vuoteen 2026* (2020).⁶⁴ Linjauksissa korostuvat tilojen monitoimisuus, yhteisöllisyys, saavutettavuus ja esteettömyys.

Kokonaiskirkon *Ovet auki* -strategia mainitsee erikseen kirkkotilat ja uudistuvan tavan toimia antaen seurakunnille vahvan mandaatin uudistaa kirkkotilojaan ja niissä tapahtuvaa toimintaa:

Uudistamme kirkkotilojen käyttöä. Avaamme seurakuntien tilat omaehtoista hiljentymistä ja vapaaehtoisten järjestämää toimintaa varten. Järjestämme jumalanpalveluksia myös muualla kuin kirkkoissa. Lisäämme jumalanpalveluselämän monimuotoisuutta ja seurakuntatyön monikielisyyttä.⁶⁵

Seurakuntien elämä rakentuu entistä vahvemmin seurakuntalaisten aloitteellisuuden, osaamisen ja lahjojen varaan. Rakennamme luottamusta, yhteisöllisyyttä ja yhdessä tekemisen kulttuuria. Työntekijän rooli muuttuu enemmän mahdollistajaksi ja valmentajaksi.⁶⁶

Kirkko ja seurakunnat hakeutuvat erilaisiin kumppanuuksiin. Kannustamme työntekijöitä aktiiviseen ja laajasti verkottuneeseen työtoteeseen.⁶⁷

Toteutamme kokeiluja ja vahvistamme kokeilukulttuuria, emmekä pelkää epäonnistumisia. Kokeiluja tuetaan myös taloudellisesti.⁶⁸

Edellä kuvattu muutos ilmentää liturgisen liikkeen painotusta, jonka mukaan jumalanpalveluksen tulisi elää vuorovaikutuksessa kaiken elämän ja laajemman kulttuurin kanssa. Tämä myös liittyy kirkon tilat ja toiminnan toisiinsa siten, että esimerkiksi saavutettavuuden kysymyksiä ei tarkastella enää puhtaan käytännöllisinä vaan niiden nähdään liittyvän kirkon palveluun ja todistukseen Jumalan rakkaudesta kaikkia ihmisiä kohtaan.

Muuttunut ymmärrys on näin vaikuttanut myös siihen, miten seurakunnat tulkitsevat kirkkojärjestyksen vaatimusta, jonka mukaan ”Vihittyä kirkkoa saa käyttää vain sen pyhyteen soveltuviin tarkoituksiin.”⁶⁹ Kirkon pyhyyttä pohdittaessa on siten syytä paneutua tarkasti siihen, miten kirkko ymmärtää lähetys- ja palvelutehtävänsä osana Jumalan työtä maailmassa. Samalla kun Jumalan hyvyys kutsuu ihmisiä kääntymiseen, tulee se myös Jeesuksessa lähelle ihmisiä siten, että häntä syytettiin syömäriksi ja juomariksi (vrt. Room. 2:4 ja Matt. 11:19). Seurakunnilta kysytäänkin viisautta avata oma elämänsä laajemmalle maailmalle siten, että se voisi toimia hapatteena, suolana ja valona. Samasta todistavat uskon keskeiset symbolit, jotka tuovat pyhän ihmisten arkisen elämän keskelle. Seurakunnan pyhimät symbolit ovat kaikkein selvimmin läsnä juuri sen kirkossa. Siten rikkaiden symbolien kirkkorakennuksesta voi tulla uudella tavalla lähetysten väline yhteiskunnassa, joka muutoin usein kavahtaa perinteistä kristillistä kieltä ja jossa kristillisen uskon perinteinen sisältö aukenee yhä harvemmalle.

⁶⁴ *Saman katon alle* 2019; *Ovet auki* 2020.

⁶⁵ *Ovet auki* 2020, 6.

⁶⁶ *Ovet auki* 2020, 8.

⁶⁷ *Ovet auki* 2020, 8.

⁶⁸ *Ovet auki* 2020, 9.

⁶⁹ KJ 3:53.

Samalla syntyy uutta kriteeristöä, jolla kirkkotiloja ja niiden toimintoja tulee arvioida ennen kaikkea siitä näkökulmasta, kuinka vieraanvaraisesti ne ottavat uuden tulokkaan vastaan ja kuinka hellävaraisesti ne ohjaavat tulijan uskon salaisuuksien äärelle. Tähän kuuluu muun muassa tilan olemus Jumalan rakkauden symbolina, jonka yhtenä kriteerinä voidaan pitää juuri osallisuuden palveluja, joihin voidaan lukea kaikki saavutettavuutta ja esteettömyyttä tukevat ratkaisut kuten luiskat, kaiteet sekä valaistuksen ja äänentoiston parantaminen samoin kuin kunnolliset wc- ja sosiaalityöt. Toisena esiin tulee tilojen uskomisen entistä enemmän seurakuntalaisten ja yhteistyökumppaneiden käyttöön sekä erilaisissa verkostoissa toimiminen.

Kirkon yhteisöllisyyttä ja osallisuutta tukevissa linjauksissa korostuu ymmärrys seurakuntaelämän muutoksesta, jossa seurakuntalaiset ja yhteistyökumppanit muuttuvat seurakuntatyön kohteista kirkon elämän subjekteiksi. Tässä on kyse sekä nykyisestä seurakuntaelämän ihanteesta että valmistautumisesta seurakuntien yhä niukkenevampaan talouteen, jossa kaikkia entisiä tiloja ja toimintoja ei voida vanhaan tapaan ylläpitää. Tässä perspektiivissä tilojen ja toimintojen keskittäminen seurakunnan arvokkaimpiin tiloihin eli kirkkoihin on perusteltua sekä kirkon mission että vastuullisen taloudenhoidon näkökulmasta, johon myös Lempäälän seurakunnan Rohkeasti kiinni Elämässä -strategia kehottaa.⁷⁰ Pyhän Birgitan kirkon nykyisen kehittämisen suuntaviivat onkin hyvä vetää osana seurakunnan strategista johtamista sekä tilojen laajempaa kehittämistä ja tarkastella avoimesti kaikkia esillä olevia vaihtoehtoja.

Lempäälän seurakunnan voimassa oleva Rohkeasti kiinni Elämässä -strategia liittyy edellä esitettyyn kirkon laajempaan muutokseen antaen selvät suuntaviivat Pyhän Birgitan kirkon ja siellä vietetyn jumalanpalveluselämän kehittämiseksi. Sen mukaan seurakunnan missiona on ”elää yhteydessä kolmiyhteiseen Jumalaan, toinen toisiimme ja ympäristöömme. Yhdessä kasvaen kohtaamme, palvelemme ja kutsumme mukaan.”⁷¹ Strategia liittyy kokonaiskirkon arvoihin, uskoon, toivoon ja rakkauteen, joiden lisäksi se sitoutuu seuraaviin seurakunnan toimintaa ja päätöksentekoa ohjaaviin arvoihin:

Yhteisöllisyys

Olemme läsnä oleva ja helposti lähestyttävä perheenomainen yhteisö, jota leimaavat rakkaus, ystävällisyys ja aidot kohtaamiset. Vastaamme yhdessä lähimmäistemme hengellisiin ja aineellisiin tarpeisiin.

Osallisuus

Arvostamme toistemme taitoja ja lahjoja. Toimimme yhdessä ja jaamme vastuuta luovasti ja rohkeasti. Keskenään olemme kaikki arvokkaita ja opimme uutta toisiltamme.

Rohkea hengellisyys

Olemme uskollisia Raamatulle Jumalan sanana ja kerromme ilosanomaa Jeesuksesta. Tuemme toistemme hengellistä kasvua ja uskon elämistä todeksi arjen keskellä.

Kunnioitus

Toimimme tasa-arvoisesti, suvaitsevasti ja yhdenvertaisesti. Seurakuntaamme on jokainen tervehtänyt. Toimintaamme ohjaa armollisuus itseä ja toisia kohtaan.

⁷⁰ Rohkeasti kiinni Elämässä 2020.

⁷¹ Rohkeasti kiinni Elämässä 2020.

Läpinäkyvyys

Toimintamme ja päätöksentekomme perustuvat avoimuuteen. Arvostamme niissä luotettavuutta ja aktiivista vuoropuhelua.⁷²

Tämän lisäksi seurakunnan strategiset valinnat ottavat suoraan kantaa kirkkoon ja sen käyttöön ja antavat siten tukevan perustan kirkon tulevaisuuden suunnittelulle:

Rohkeasti lempääläisten kesellä

- Rikastamme messuelämäämme. Panostamme erityisesti kirkollisten juhlapyhien aikojen tilaisuuksiin sekä yksittäisiin juhliin, kuten konfirmaatioihin, jolloin tilaisuuksissa käy erityisen paljon väkeä.
- Näemme vaivaa kirkollisten toimitusten hoitamisessa. Erityisesti kastamisen rohkaisemiseen ja kasteiden toteuttamiseen kiinnitetään huomiota.
- Ryhdymme uudistamaan Pyhän Birgitan kirkon käyttöä. Vuoden 2021 loppuun mennessä laadimme suuntaviivat kirkkotilojen aiempaa moninaisemman käytön mahdollistamiseksi. Lisäämme kirkon monimuotoista käyttöä kehittämällä tilaa niin, että siitä tulee uudelleen kylän keskus ja yhteinen olohuone, jossa arki ja pyhä kohtaavat.⁷³

Näiden lainattujen kohtien lisäksi strategia panostaa lasten, nuorten ja perheiden osallisuuden vahvistamiseen sekä lähetykseen ja diakoniaan, joilla kaikilla on suora yhteys kirkon monimuotoisen käytön kehittämiseen. Samaan suuntaan ohjaa myös strategisten valintojen sitoutuminen toimintakulttuurin uudistamiseen siten, että omistajuus siirtyy yhä enemmän seurakuntalaisille, sekä toiminnan avartaminen uusille ihmisille, kokeiluille ja yhteisöllisyydelle.⁷⁴

Kirkon kehittämistä ohjaavat strategiset valinnat voidaan tiivistää kirkkoherra Matti Vehviläisen esittämiin kolmeen muutosta ohjaavaan periaatteeseen: pyhyyteen, kodikkuuteen ja käytännöllisyyteen. Näistä pyhyys tarjoaa mahdollisuuden arjesta erottautumiseen ja Jumalan läsnäolon kokemiseen kirkkotilassa sekä yhdessä että yksityisesti. Kodikkuus todistaa siitä, että seurakunta on ennen muuta Jumalan perhe, jolloin kirkko kutsuu kristittyjä kuin kotiin, ei niin kuin museoon tai virastoon. Käytännöllisyys puolestaan tarjoaa kirkkotilan, joka kutsuu uskomaan, kokemaan ja elämään sekä mahdollistaa erilaisen toiminnan seurakunnan kodissa.⁷⁵ Yhdessä nämä valinnat jatkavat kirkon kehittämistä perinteiseltä linjalta, jossa yhdistyvät kirkkotilan pyhyys Jumalan huoneena (*domus Dei*) ja seurakunnan kotina (*domus ecclesiae*) sekä lisäävät uusimpana monimuotoisen käytön, joka on itse asiassa samalla paluu vanhempaan käytäntöön, jossa seurakunta on voinut käyttää kirkkosaliaan kaikkeen kunnialliseen toimintaan ja siten tuonut oman elämänsä uskon pyhimpien symbolien vaikutuspiiriin.

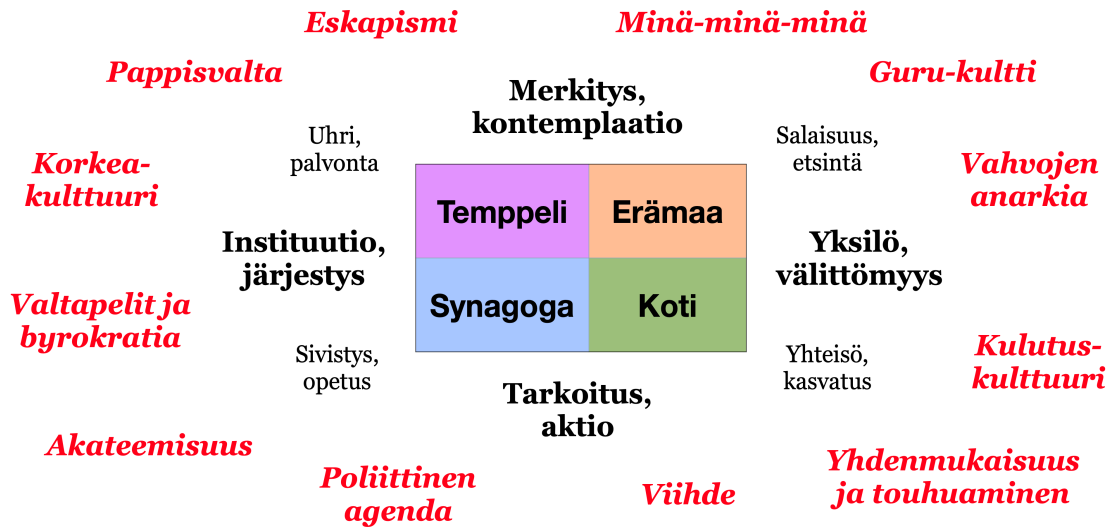
Kokonaisuudessaan Lempäälän seurakunnan strategiset valinnat siirtävät seurakunnan toiminnan ja Pyhän Birgitan kirkon painopistettä Jumalanpalveluselämän matriisissa kohti koti-orientaatiota. Tämä ei kuitenkaan tarkoita matriisin muiden painotusten hylkäämistä vaan pikemminkin seurakuntaelämän terveen tasapainon tavoittelua. Havainnollistan seuraavassa tasapainon tärkeyttä esittämällä matriisista version, joka osoittaa punaisella kritiikin, johon matriisin yksipuolinen painottuminen voi johtaa:

⁷² Rohkeasti kiinni eEämässä 2020.

⁷³ Rohkeasti kiinni Elämässä 2020.

⁷⁴ Rohkeasti kiinni Elämässä 2020.

⁷⁵ Vehviläinen 2023.

Kuvio 2. Jumalanpalveluksen matriisi tasapainon järkyessä

Rohkeasti kiinni Elämässä -strategian kotiorientaation painotuksessa voidaan näin nähdä yritys tasapainottaa Pyhän Birgitan kirkkoa ja siellä tapahtuvaa toimintaa suhteessa aiempaan synagoga- ja temppe-
 lioorientaatioiden ylipainotukseen. Suunta on Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa omana aikanamme
 tyypillinen ja näkyy muun muassa vasta julkaistussa jumalanpalvelusbarometrissä.⁷⁶

⁷⁶ Pajunen 2023, 195-198.

Pyhyys, kodikkuus ja käytännöllisyys – suuntaviivoja kirkon monimuotoiseen käyttöön

Seurakunnan kiinteistöjen kokonaisuudessa kirkkotilaa voidaan verrata soittimeen.⁷⁷ Kirkon muutoksissa on tällöin kyse samasta kuin soittimen rakentamisesta ja korjaamisesta. Samoin kuin soittimen kohdalla pääasia ei ole instrumentti vaan musiikki, jota sillä soitetaan, on kirkkotilan kohdalla lopulta pääasiana seurakunnan jumalanpalveluselämä, jonka se mahdollistaa. Kirkkotilan muutosten kohdalla tämä merkitsee sitä, että seurakunnan tulee tilaa uudistaessaan ensinnäkin tarkkaan harkita, millaista musiikkia se haluaa ja kykenee soittamaan, sekä toiseksi ymmärtää, että kirkkotila viritetään lopulliseen käyttöönsä vasta siellä vietettävässä jumalanpalveluksessa ja seurakunnan muussa elämässä. Tässä mielessä kirkkotila sekä kuvastaa että muokkaa sitä käytävää yhteisöä.

Kuten edellisessä luvussa on esitetty, Pyhän Birgitan kirkon käytön strategiseksi suunnaksi voidaan tiivistää pyhyden, kodikkuuden ja käytännöllisyyden painottaminen. Kirkon kohdalla pyhyys koskee luterilaisen ymmärryksen mukaan ennen muuta kirkon olemusta paikkana, johon seurakunta kokoontuu sanan ja sakramenttien äärelle. Kyse on Jumalan läsnäolosta ja kohtaamisesta hänen lupauksensa mukaan sanassa, jota julistetaan, opetetaan, luetaan, mietiskellään, rukoillaan ja eletään todeksi kristillisessä todistuksessa ja palvelussa, sekä kasteen ja ehtoollisen sakramenteissa, ja seurakunnan ja yksittäisen kristityn elämää tukevissa kirkon pyhissä toimituksissa.

Olennaista tässä on sekä Jumalan lupaus ja läsnäolo että mahdollisuus hänen kohtaamiseensa jokapäiväisessä elämässä arkisten asioiden välityksellä eli toisin sanoen Sanan tuleminen lihaksi. Olen hahmotellut seurakunnan päätöksenteon tueksi oheisen kaavion, joka erittelee Jumalan läsnäolon symboleja jumalanpalveluksessa ja auttaa keskittymään olennaiseen kirkon pyhyttä ja kirkkotilan muutoksia arvioitaessa:

Symboli	1. asia	2. väline	3. muoto (design)
ehtoollinen	leipä ja viini	alttari, ehtoollisvälineet	kirkkotaide ja -tekstiilit
kaste	vesi	kastemalja	kirkkotaide ja kastepuu
sana	Jumalan sana	lukupulpetti, saarnatuoli, teksti, musiikki, video	kirkkotaide, kirjat, soittimet, näytöt
Jumalan kansa	seurakunta	kirkkorakennus ja osallisuuden palvelut	akustiikka, äänentoisto, apuvälineet, luiskat, sosi-aali- ja wc-tilat, jne.
virka	pappi, kastetut kristityt	papin paikka ja työvälineet	viran tunnukset kaikilla tehtäviä hoitavilla

Kaavio 2. Läsnäolon symbolit kirkkotilan muutoksia arvioitaessa

⁷⁷ Näin esimerkiksi Hiekkänen 1998 ja Duthilleul 2019.

Kirkon pyhyiden kannalta on näin ollen olennaista, että sana ja sakramentit voivat kuulua, näkyä ja toteutua mahdollisimman kirkkaasti seurakunnan keskellä ja että niitä asiaan kuuluvasti kunnioitetaan. Sitä vastoin vähemmän olennaista on tämän tapahtumisen muoto, kunhan se ei peitä alleen itse asiaa. Siksi oheista kaaviota tulee lukea tärkeysjärjestyksessä vasemmalta oikealle siten, että oikeanpuolimmaisten sarakkeiden muodon ja välineen tehtävänä on tukea vasemmanpuoleista symbolia ja asiaa seurakunnan elämässä.

Jumalanpalveluksen kehittämisen pääperiaatteisiin on viime aikoina kuulunut se, että käytettyjen symbolien tulee olla selkeitä ja erottua seurakunnan keskellä.⁷⁸ Tämä on merkinnyt muun muassa alttarin tuomista yhä selvemmin seurakunnan keskelle siten, että koko seurakunnan voidaan katsoa osallistuvan pappin johtamaan ehtoollisrukoukseen, jonka näyttävinä ja näkyvinä symboleina toimivat sana, leipä ja viini.

Samalla tavalla tämän ymmärryksen mukaan on kasteelle haettu mahdollisemman selkeitä ja näkyviä symboleita kirkkotilasta muun muassa siten, että vedellä täytetty kastemalja tai -allas ovat aina näkyvästi esillä seurakunnan keskellä muistuttaen kristittyjä omasta kasteestaan ja kutsuen yhä uusia sukupolvia ja ihmisiä kasteen armoliittoon. Samasta yhteydestä todistavat myös viime vuosina yleistyneet erilaiset kastepuut ja muut symbolit, joilla seurakunta muistuttaa kasteen merkityksestä ja asemasta kristityn elämässä.

Monissa kirkoissa palaa myös aina kirkon auki ollessa alttarilla, kastemaljan ja/tai lähetyskynttelikön yhteydessä kynttilä Jumalan läsnäolon ja jatkuvan rukouksen merkkeinä. Yhdessä nämä kaikki kuuluvat niihin Jumalan läsnäolon symboleihin, jotka kutsuvat ihmisiä uskoon ja rukoukseen myös seurakunnan järjestetyn toiminnan ulkopuolella, ja joiden merkitys kasvaa sitä mukaa, kun uskonnon asema yhteiskunnassa muutoin heikkenee.

Kirkon kodikkuutta tarkastellessa huomio kiinnittyy puolestaan siihen, miten seurakuntalaisten on mahdollista kokoontua näiden uskon keskeisten pyhien symbolien äärelle. Viimeaikaisessa keskustelussa tämä on merkinnyt erityisesti osallisuuden palveluiden lisäämistä kirkkotilaan. Saavutettavuuden osalta pätee hyvin se, että joillekin välttämätön parannus kuten kulkuväylien esteettömyys tai yleisö-wc:n, valaistuksen, äänentoiston ja opastuksen parantaminen parantaa itse asiassa aivan kaikkien osallisuutta. Saavutettavuus ei pääty kirkon ulko-ovelle vaan ulottuu aina saapumisreiteille sekä toiminnan suunnitteluun ja viestintään saakka.

Osallisuus itsessään todistaa Jumalan rakkaudesta ja osoittaa, että eri tavoin kykenevät ihmiset ovat aidosti tervetulleita Jumalan valtakuntaan. Seurakunnan työntekijöiden kohdalla kyse on myös työnantaja-veloitteesta, jota voidaan testata esimerkiksi siten, että pohditaan, miten liikuntarajoitteinen tai näkövammaisen pappi pystyisi toimittamaan kirkossa jumalanpalveluksen. Samalla on hyvä huomata, että se mikä nyt voi näyttytyä teoreettiselta pohdinnalta, on monen kirkon ja seurakunnan kohdalla totta ja siihen on saatettu joutua reagoimaan valmistautumatta esimerkiksi yllättävän sairauden tai tapaturman johdosta.

On myös hyvä huomata, että monet itsestäänselvyydet kuten kirkonpenkit eivät viesti osallisuutta parhaalla tavalla ikähaitarin molemmissa päissä sekä eri tavoin liikuntarajoitteisten osalta. Eri ikäiset, kokoiset ja eri tavoin kykenevät ihmiset tarvitsevat erilaisia istuimia. Tässä mielessä esimerkiksi tarjoilukeittiön ja

⁷⁸ Katso esimerkiksi Lathrop 2005.

kahvittelualueen rakentaminen voivat tarjota yllättävän ratkaisun myös niille seurakuntalaisille, jotka haluivat osallistua jumalanpalvelukseen, mutta eivät syystä tai toisesta pysty istumaan kirkon penkissä yhtäjaksoisesti pitempiä aikoja. Vapaamuotoisemmin sisustetulla alueella on mahdollista esimerkiksi seistä tai touhuta altistumatta ihmetteleville ja paheksuville katseille. Monin paikoin tätä haastetta on pyritty ratkaisemaan myös kehittämällä eri-ikäisille omia palveluja kuten lasten leikkinurkkauksia ja vastaavia. Näiden kehittämisessä on kuitenkin hyvä ottaa huomioon erilaiset tarpeet ja oltava valmis reagoimaan ajanmukaisiin vaatimuksiin joustavasti. Sama joustavuuden vaatimus koskee myös uutta tekniikkaa, kuten erilaisia audiovisuaalisia laitteita, joiden kohdalla lyhytaikaiset ratkaisut saattavat osoittautua pitkällä aikavälillä kaikkein kustannustehokkaimmiksi.

Käytännöllisyyden osalta taas tulee ottaa huomioon se, että oman aikamme muutos ei kosketa vain Pyhän Birgitan kirkkoa vaan asettuu osaksi laajempaa tilojen ja toimintojen kokonaisuutta, jonka yhteydessä tulee pohtia seurakunnan kokonaistehtävää ja miettiä, miten kukin tila voisi palvella tätä kaikkein parhaiten. Suunnittelussa on siten otettava huomioon sekä tilojen kokonaisuus että toiminnan ja talouden realiteetit nyt ja tulevaisuudessa. Seurakuntakeskuksen ja Pyhän Birgitan kirkon läheisyys rohkaisevat tutkimaan näiden tulevaisuutta yhtenä ja samana kirkonmäen kokonaisuutena. Tämä näkyy myös Finproma Oy:n tekemässä Lempoisten seurakuntatalon tulevaisuutta luotaavassa skenaarioselvityksessä, jossa on otettu kantaa myös kirkon monimuotoiseen käyttöön osana kirkonmäen tulevaisuutta.⁷⁹

Kirkonmäen kokonaisuudessa Pyhän Birgitan kirkko soveltuu luonnollisesti parhaiten jumalanpalveluskäyttöön, jota varten se on alun perin rakennettu ja johon sitä on käytetty jo yli 500 vuotta. Jumalanpalveluselämän monimuotoistuksessa ja osallisuuden palveluiden kehittyessä kirkon yhteyteen sopivat kaikki ne seurakunnan hengellisen elämän ja pastoraalisen kohtaamisen muodot, joissa kirkon pyhät symbolit voivat todistaa Jumalan läsnäolosta ja vaikutuksesta seurakunnan keskuudessa. Käytännössä tämä tarkoittaa ennen muuta pastoraalisia kohtaamisia kuten toimituskeskusteluja ja sielunhoitoa laajasti ymmärrettynä, mutta avautuu myös laajempaan toimintaan kuten erilaisiin kokouksiin, kokoavaan toimintaan, kerhoihin, piireihin ja kasvatuksen toimintaan. Tämän lisäksi esimerkiksi seurakunnan muiden toimintojen kuten työntekijöiden työpisteiden sijoittaminen kirkkotilan yhteyteen tukisi kirkon laajennettua aukioloa, joka puolestaan tarjoaisi laajemman mahdollisuuden omakohtaiseen hiljentymiseen ja seurakuntalaisten vapaa-muotoiseen toimintaan.⁸⁰ Näiden toimien tarkoituksena olisi toteuttaa seurakunnan strategista valintaa kehittämään kirkon monimuotoista käyttöä siten, että siitä voisi tulla ”uudelleen kylän keskus ja yhteinen olohuone, jossa arki ja pyhä kohtaavat.”⁸¹

Tämän monikäyttöisyyden toteuttamiseksi on seurakunnan ja asiantuntijoiden kanssa käydyissä keskusteluissa tunnistettu ja pohdittu seuraavia mahdollisuuksia:

- Pohjakerroksen sivusakarot muutetaan vapaasti kalustettaviksi (kiinteät penkit poistetaan)
- Penkit korvataan tuoleilla etenkin etelä- ja pohjoissakaroissa
- Lehterit otetaan laajempaan käyttöön
- Urkuparvelle tulee työpisteitä ja toiselle lehterille kerhotila
- Alttari ja koko kirkon kalustus uusitaan
- Alttaria siirretään hieman eteenpäin ja nykyistä alttarikaidetta muokataan, krusifiksia tuodaan yksi holviväli keskemälle kirkkoa
- Kirkkoon rakennetaan toinen, esteetön wc-tila

⁷⁹ Skenaarioselvitys 2023.

⁸⁰ Kirkon laajennetusta aukiolosta *Pajunen, Riuttala & Tuohimaa 2022*.

⁸¹ Rohkeasti kiinni Elämässä 2020.

- Kirkkoon rakennetaan suppea tarjoilukeittiö⁸²

Kokonaisuudessaan tämän kaltainen muutos jatkaisi 1900-luvulla toteutettujen muutosten linjaa, jossa korostettaisiin kirkon keskiaikaisen runkokuoneen muotoa ja olemusta, mutta päivitettäisiin kirkon palveluja ja toimintatapaa tämän päivän ja tulevaisuuden seurakuntalaisten tarpeisiin.

Liturgisesti tarkoituksena olisi tuoda tilaan dynamiikkaa siten, että huomio voisi keskittyä kulloiseenkin liturgiseen polttopisteeseen sen omilla ehdoilla. Käytännössä tämä tarkoittaisi sitä, että seurakunnan olisi mahdollista entistä selvemmin yhtäältä keskittyä kuuntelemaan sanaa ja saamaan opetusta, ja toisaalta myös liikkua ja kokoontua sakramentteja toimitettaessa niiden ympärille.⁸³

Estetiikan osalta kyse olisi päivityksessä, joka rakentaisi kunnioittaen vanhalle perustalle, mutta toisi samalla uusia mahdollisuuksia etenkin kirkon alttarin ympärille kuoriosaan. Muutoksen tuoma tyhjä tila antaisi näin mahdollisuuden niin hiljaiselle mietiskelylle kuin uudelle kirkkotaiteelle ja joustavalle jumalanpalvelustoiminnalle.

Käytännössä tämä joustavuus voisi tarkoittaa esimerkiksi rippikoululaisten kokoontumista konfirmaatiossa alttarin reunoilla, takana tai ympärillä oleville siirrettäville istuimille, joka vastaisi strategisissa valinnoissa tunnistettuun kehitystarpeeseen. Uusi tila antaisi myös mahdollisuuksia kasteen korostamiseen ja kastemaljan sijoittamiseen joko kuoriin tai esimerkiksi jommankumman sivusakaran yhteyteen siten, että sakaroiden monitoiminen tila nivelyisi sen myötä luontevasti osaksi kirkkosalia.

Etelä- ja pohjoissakaroiden sekä parvien muutokset puolestaan laajentaisivat kirkon käyttöä myös seurakunnan muussa toiminnassa varsinaisten jumalanpalvelusten ulkopuolella ja toisivat siten kirkkoon lisää elämää ja antaisivat mahdollisuuden yhä uusille ihmisille saapua matalalla kynnyksellä kirkon pyhien symbolien äärelle.

Parvien laajennettu käyttö tarjoaisi uutta tilaa niin seurakunnan työntekijöiden itsenäiseen työskentelyyn kuin erilaisille pienryhmille. Eteläparven osalta määrävässä asemassa olisivat edelleen urut, jotka itsessään asettavat myös selvät reunaehdot kirkon muulle käytölle. Kirkon käyttöä suunniteltaessa on joka tapauksessa otettava huomioon se, että kirkko on jatkossakin aina kanttorin työpaikka, jossa on luontevaa harjoitella ja harjoittaa kuoroja ja musiikkiryhmiä. Tilan monikäyttöisyydellä on joka tapauksessa valtava potentiaali seurakunnan musiikkitoiminnalle, koska se mahdollistaisi esimerkiksi musiikkiryhmien sijoittamisen aika-ajoin esimerkiksi kirkkosaliin tai laajennetulle alttarialueelle, mikä tukisi kirkon yhä laajempaa käyttöä sekä jumalanpalveluksissa että niiden ulkopuolella.

Samalla on hyvä huomata, että vaikka monikäyttöisyyttä voidaan huomattavasti lisätä niin aivan kaikkeen toimintaan Pyhän Birgitan kirkko ei helposti sovellu. Esimerkiksi diakoniatyöllä on toimintoja, joihin saattaa sopia kirkkoa paremmin sellainen huomaamattoman vierailun mahdollistama tila, jonka yhteyteen voidaan sijoittaa esimerkiksi kylmä- ja muuta varastointia. Samoin kirkkoon olisi nykymuodossaan vaikeaa sijoittaa suurta valmistuskeittiötä tai vaikkapa partion tarvitsemia varastointi- ja askartelutiloja. Teknisten reunaehdojen vuoksi näille toimille näyttää parhaalta nyt suunnitella tiloja jonkin toisen kiinteistön yhteydestä.

⁸² Skenaarioselvitys 2023, 10-11.

⁸³ Tilan dynamiikasta jumalanpalveluksessa White & White 2004.

Arvioin lopuksi edellä pohdittuja muutoksia Whiten & Whiten kirkkotilajaon avulla, jossa keskitytään kunkin kirkon osan erityispiirteisiin.⁸⁴

Kokoontumistila

Kokoontumistiloissa on kyse siitä, miten seurakunta kokoontuu kirkkoon saapuessaan ja muodostuu yhteisöksi. Nämä ovat jääneet suomalaisissa kirkoissa perinteisesti ehkä kaikkein vähimmälle huomiolle, vaikka niiden juuret juontuvat jo antiikin kirkkoihin ja mahdollisesti sitäkin kauemmaksi.

Uusimmassa ajattelussa onkin kiinnitetty erityistä huomiota näiden tilojen mahdollistamaan yhteisöllisyyden rakentamiseen. Tarkasteluun on noussut esimerkiksi kirkkokahvien ja pienten epämuodollisten kohtaamisten merkitys. Kokoontumis- ja liikkumistilat ulottuvat myös kirkon ulkotiloihin ja niihin kuuluvat nykyään kaikki tilat aina saapumis- ja parkkipaikoilta kirkkosaliin saakka.

Nyt pohdituissa muutoksen suuntaviivoissa kokoontumistilojen haaste ratkaistaisiin pääasiassa Pyhän Birgitan kirkon etelä- ja pohjoissakaroiden liikuteltavin kalustein sisustetuilla tiloilla, jotka tarjoilukeittiön myötä antaisivat mahdollisuuden esimerkiksi kirkkokahvien tarjoamiseen kirkossa. Tämä puolestaan mahdollistaisi sekä muodollisen että epämuodollisen kirkkoon kokoontumisen ja sinne jäämisen jumalanpalvelusten ja erilaisten muiden tilaisuuksien yhteydessä.

Liikkumistila ja seurakunnan tila

Liikkumistila ja seurakunnan tila kuuluvat kiinteästi yhteen. Liikkumistilaan kuuluvat kaikki käytävät, joita pitkin seurakunta siirtyy paikasta toiseen, kun taas seurakunnan tilan muodostavat tällä hetkellä erityisesti kirkonpenkit, joissa seurakunnan odotetaan istuvan jumalanpalvelusten ja tapahtumien aikana. Molempien osalta kysymykseksi nousee ennen kaikkea esteettömyys. Nykyinen penkkijärjestely ei tue esimerkiksi liikuntarajoitteisen itsenäistä osallistumista parhaalla mahdollisella tavalla. Asiaa voi havainnollistaa miettimällä, miten sähköpyörätuolilla liikkuva osallistuu seurakunnan jumalanpalveluselämään. Mitä kautta hän saapuu kirkkoon ja millaista apua hän siihen tarvitsee? Mistä löytyy oma paikka, virsikirja, käsiohjelma ja niin edelleen? Miten hän saapuu ehtoolliselle tai mihin se hänelle tuodaan?

Esteettömyyden osalta suuri etu on siinä, että Pyhän Birgitan kirkon edellisessä suuressa muutoksessa saatettiin kirkkosalin lattia samaan tasoon. Esteettömyyttä ja saavutettavuutta voitaisiin kuitenkin edelleen parantaa esimerkiksi alttarialueen joustavimmilla ratkaisuilla erityisesti polvistumiskaiteen osalta sekä penkkien osittaisen poistamisen tuomalla uudella tilalla ja erikokoisille ja -kykyisille suunniteltavilla täydentävillä istuimilla. Suunnittelussa on myös hyvä ottaa muutoinkin kuin istuimien osalta huomioon erityisesti lasten osallisuus, johon myös kirkkojärjestys velvoittaa.⁸⁵ Tällöin voi tulla kysymykseen joko erityisen lastentilan suunnittelu tai vähintäänkin toiminnan edellytysten suunnittelu tavalla, joka ottaa eri-ikäiset ja -kykyiset seurakuntalaiset huomioon.

⁸⁴ Tilan dynamiikasta jumalanpalveluksessa White & White 2004.

⁸⁵ KJ 23:3.

Musiikkitila

Musiikkitila keskittyisi edelleen urkuparvelle, mutta mikä tahansa kirkkosaliin suunniteltava muutos parantaisi todennäköisesti musiikin edellytyksiä myös kirkkosalissa, jonne tulisi uutta monikäyttöistä tilaa ja muutoksen myötä mahdollisuus myös AV-järjestelmien parantamiseen.

Pohdintaan on ehdotettu myös mahdollisuutta hissien rakentamiseen kirkon etelä- ja pohjoisparville. Jos tähän päädyttäisiin, parantaisi se huomattavasti musiikkitilan saavutettavuutta. Mahdollisen muutoksen osalta suunnittelussa olisi joka tapauksessa syytä kiinnittää huomiota musiikkityön tarpeisiin sekä esittämisen ja säilytystilan tarpeen että akustiikan osalta, joista etenkin jälkimmäinen edellyttää erikoissuunnittelua.

Alttaritila ja kastepaikka

Kirkon keskeisimmät symbolit liittyvät alttariin, saarnatuoliin ja kastepaikkaan ja siksi niiden estetiikkaan tulisi kiinnittää suunnittelussa erityistä huomiota. Periaatteessa edellä esitetyt muutokset voitaisiin näiden osalta toteuttaa minimaalisina pelkästään alttarialuetta siirtämällä, mutta käytännössä olisi perusteltua suhtautua avoimin mielin alttarin, polvistumiskaiteen sekä kastepaikan uudistamiseen osana kokonaisuutta ja mahdollisia muita uusia kalusteita. Saarnatuoli puolestaan on läpi viimeisimpien muutosten säilynyt historiallinen elementti, joka ei kaivanne muutoksia.

Altтарin toiminnallisuutta suunniteltaessa on hyvä pohtia, mitä alttari merkitsee ja viestii eri seurakuntalaisille. Onko alttari seurakunnalle ensi sijassa temppele- ja usein myös erämaaorientaation tapaan Jumalan läsnäolon keskeisin paikka, jota kohti kaikki seurakunnan toiminta suuntautuu; tai kotiorientaation mukainen pöytä, jonka ympärille seurakunta kokoontuu viettämään yhteistä ateriaa; tai synagogaorientaation mukainen puhujan pöytä ja esirukouksen paikka; vai kenties kaikkia näitä.

Altтарin ja kastepaikan suhteen tärkeintä olisikin luoda mahdollisuus sille, että seurakunta voisi entistä paremmin kokoontua sakramenttien ympärille tai äärelle, mikä toteutuu helpoiten sillä, että alttarin ja tosiasiallisen seurakunnan välimatkaa pyritään kaventamaan ja kastepaikka saa oman, selkeän, pysyvän tilan. Pysyvien symbolien kuten kastemaljan tai -altaan ja kastepuun jatkuva näkyminen kirkkotilassa on juuri nyt perusteltua, koska kastamisessa on kyse kirkon kohtalonkysymyksestä, jonka tapa on murtumassa.

Pyhän Birgitan kirkon muutokset tänään

Pyhän Birgitan kirkko on kokenut historiansa aikana monia muutoksia, jotka ovat muuttaneet perusteellisesti kirkon kokemisen ja siellä vietetyn jumalanpalveluksen tapaa. Kirkon ensimmäisinä vuosisatoina muutokset tulivat verrattain hitaasti, mutta muutosten nopeus ja voimakkuus kiihtyi modernisaation myötä.

Kirkko rakennettiin alkujaan selvästi temppeleorientaatiota varten, mutta muuttui reformaatiosta lähtien palvelemaan entistä selvemmin synagogaorientaatiota. Näin ollen on ymmärrettävää, että nämä kaksi orientaatiota ovat toteutuneet kirkossa ja siellä vietetyssä jumalanpalveluselämässä selkeimmin. Modernisaatio on kuitenkin aloittanut kotiorientaation voimistamisen erilaisten osallisuuden palveluiden lisäämisen myötä samalla, kun seurakunnan toiminnan kehittyminen ja kirkon yleinen vaurastuminen 1900-luvulla ovat johtaneet monin paikoin hengellisen ja maallisen sekä eri orientaatioiden erottamiseen toisistaan ja jakamiseen tilallisesti kirkon sekä seurakuntatalon ja viraston kesken. Tämä kehitys on kuitenkin tullut uudella vuosituonnella tiensä päähän, kun seurakuntien vaurastuminen ja työmuotojen kehittyminen ja eriytyminen toisistaan ovat kääntyneet laskuun ja seurakuntatyön ja jumalanpalveluselämän kehittämistä tehdään jälleen niukkenevien resurssien maastossa. Samassa yhteydessä on kuitenkin ymmärretty uudelleen kristillisten symbolien voima, joiden tehtävänä on liittää asioita toisiinsa ja Jumalan suureen kertomukseen, ja alettu keskittyä myös tilojen kautta olennaiseen. Tässä tilanteessa seurakunnan ei ole enää mielekästä pyrkiä keskittymään kirkkonsa tai jumalanpalveluselämänsä kohdalla Jumalanpalveluksen matriisiin tiettyyn orientaatioon vaan pikemminkin pyrkiä etsimään tasapainoa rikkaassa jumalanpalveluselämässä siten, että mahdollisimman moni voisi löytää itselleen sopivan paikan kirkosta.

Tasapainoiseen luterilaiseen jumalanpalveluselämään kuuluu tässä uudessa tilanteessa temppeleorientaation pyhyiden tunto, jonka arvoa ei mitata osallistujamäärillä, eikä sisältöä päätetä huutoäänestyksellä. Samoin siihen kuuluu tämän päivän tarpeita palveleva synagogaorientaatio, jossa sanan julistaminen ja opetus voivat toteutua sekä luterilaisen opin että kaikkien aistien ja erilaisten toimintojen avulla. Edelleen sen tulee tukea kotiorientaatioon kuuluvaa inhimillistä lämpöä, jossa toteutuu kaikkien halukkaiden osallisuus yhteisestä uskosta ja yhteisöstä. Samoin sen tulee kunnioittaa kunkin henkilökohtaista hartaudenharjoitusta sekä tukea erämaorientaatioon kuuluvaa vetäytymistä Jumalan hiljaiseen kohtaamiseen niin jumalanpalveluksessa ja kirkkotiloissa kuin luonnossa ja arkielämän keskellä.⁸⁶

Pyhän Birgitan kirkko on historiallinen ja kunkin ajan vaatimuksiin sopeutunut Lempäälän seurakunnan pääkirkko, joka voi toimia tällaisen jumalanpalveluselämän paikkana. Kirkon perusteet ovat kunnossa ja seurakunta voi strategiaansa rohkeasti toteuttaen käyttää kirkkoaan kunnan keskellä toteutuvan todistus- ja palvelutehtävänsä keskuksena. Kirkkoon suunniteltavien tilallisten muutosten tulee tukea seurakunnan tosiallista toimintaa, kuunnella seurakuntalaisten ja sidosryhmien ääntä sekä kunnioittaa kaikkia kirkkoon liittyviä arvoja. Muutos on tässä suhteessa suuri haaste, jonka toteuttamiseen tarvitaan monenlaista näkemystä ja osaamista, mutta myös seurakunnalle aikaa myöten välttämättömyys, että Sana voisi yhä uudelleen tulla lihaksi lempääläisten ja kirkossa vierailevien kohdalla.

Mika K T Pajunen

3.1.2024

(tarkistettu ja täydennetty 19.2.2024)

⁸⁶ Pajunen 2023, 197-198.

Kirjallisuus

Arajärvi, Kirsti

1959 *Lempäälän historia*. Lempäälän seurakunta ja kunta. Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö.

Dhima, Sari

2009 *Alttari, saarnatuoli ja kastemalja. Kirkkotilan polttopisteet keskiajalta nykyaikaan. – Jumalanpalveluselämä muutoksessa. STKS:n symposiumissa 2008 pidetyt esitelmät*. Toim. Joonas Salminen. STKSJ 263. Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura.

Domke, Hannu

1995 *Lempäälän kirkon alttaritaulut ja niiden sijoitusratkaisut*. Yleisen käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma. Helsingin Yliopiston teologisen tiedekunnan kirjasto.

Foley, Edward

2008 *From Age to Age. How Christians Have Celebrated the Eucharist*. Revised and Expanded Edition. Liturgical Press.

Heikkilä, Mikko

2021 *"Että siutuis omain riidat, vaikenisit vetten väyet": Kieli-, historia- ja kansanrunoustieteellinen tutkimus lempääläisestä kirkkoaiheisesta runosta ja sen yhteyteen kuuluvasta suorasanaisestä kertomusperinteestä. – Aimalan kirkko palaa. Lempäälän 1750-luvun pitäjänkuvaukset ja ensimmäinen kirkko*. Toim. Ilkka Mäkinen & Anssi Mäkinen. Lempäälä-Seura ry.

Heininen, Simo & Heikkilä, Markku

2002 *Suomen kirkkohistoria*. 4. painos. Edita Prima Oy.

Hiekkanen, Markus

1998 *Suomen keskiajan kivikirkot ja kirkkointeriöorit. – Keskiajan kulttuurihistorian lukukirja*. Toim. Litzen, Veikko ja Tuhkanen, Totti. Turun Yliopiston Täydennyskoulutuskeskus.

2003 *Suomen kivikirkot keskiajalla*. Kustannusosakeyhtiö Otava.

2005 *Liturginen käytäntö keskiajan kirkkotilassa eilen ja tänään. – Käytännöllinen teologia – teoriaa vai käytäntöä? STKS:n symposiumissa marraskuussa 2004 pidetyt esitelmät*. Toim. Jaana Kivekäs. Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura.

2018 *Suomen keskiajan kivikirkot*. 4. uudistettu painos. Kirjokansi 87. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kaisti, Riikka

2017 *Turun tuomiokirkko. Rakkaudella rakennettu*. Turun ja Kaarinan seurakuntayhtymän monistamo.

Kalske, Marja

1999 *Dominus Tuomas Sarkolaisen Raamattu*. Viesti Lempäälän keskiajalta. Lempäälän seurakunta.

Kieckhefer, Richard

2004 *Theology in Stone. Church Architecture from Byzantium to Berkley*. Oxford University Press.

Kirkollisten rakennusten hoito ja restaurointi

2020 *Kirkollisten rakennusten hoito ja restaurointi*. Toim. Olli Häkli & Elisa Heikkilä. Museovirasto. Museoviraston julkaisuja 12. 2020.

Laitinen, Riitta

2004 *Ehtoollisen kokeminen paikassa ja tilassa 1600-luvun Suomessa. – Tilan kokemuksen kulttuurihistoriaa*. Toim. Riitta Laitinen. Cultural History – Kulttuurihistoriaa 4. Turku.

- 2017 *Kirkkotilan hidas reformaatio. Materiaaliset ja opilliset muutokset Turun tuomiokirkossa. – Pohjoisen reformaatio.* Toim. Meri Heinonen ja Marika Räsänen. Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies & Turun Historiallinen Yhdistys. Turun Historiallinen Arkisto 68. 2. painos. Otavan Kirjapaino Oy.
- Lathrop, Gordon W.
2005 *Central Things. Worship in Word and Scarament.* Worship Matters. Augsburg Fortress.
- Mäkelä, Ritva
2011 *Ajasta aikaan varjellut. Lempäälän seurakunnassa 1951-2011.* Lempäälän seurakunta.
- Pajunen, Mika K T
2020 *Hiljaisuuden viljely ja spiritualiteetti.* — Henkisyyttä ja mielenrauhaa. Aasian uskonnollisuus länsimaissa. Toim. E. Hellqvist & J. Komulainen. Gaudeamus.
2021a *Olemassaolo, poissaolo ja läsnäolo — Jumalasta puhuminen modernista postmoderniin.* — Tulevaisuuden sanat. Kirkko kolmannella vuosituohannella. Toim. Aulikki Mäkinen. Kirjapaja.
2021b *Tihenevä moderni kirkonpenkissä.* Blogikirjoitus 2021. <https://www.kirkkotila.fi/tiheneva-moderni-kirkonpenkissa/>
2023 *Jumalanpalveluksen tila.* — Kohti merkityksellisyyttä, kiinni perinteessä. Jumalanpalvelusbarometri 2023. Toim. Kari Latvus, Terhi Paananen & Mika K T Pajunen. Suomen ev.-lut. kirkon tutkimusjulkaisuja 144. Kirkon tutkimus ja koulutus. 2023.
- Pajunen, Mika K T, Riuttala, Alekski & Tuohimaa Lauri
2022 *Avoimet ovet – opas kirkon aukioloon.* Pyhiinvaellus Suomi, 8, 12. <https://pyhiinvaellus-suomi.fi/wp-content/uploads/2022/08/Avoimet-ovet-opas.pdf>
- Puuska, Minna
2002 *Lempäälän kirkko, kirkkotori ja tapuli.* Diplomityö. TTKK Arkkitehtuurin osasto. Tampereen teknillisen korkeakoulun kirjasto.
- Seasoltz, Kevin R.
2005 *A Sense of the Sacred. Theological Foundation of Christian Architecture and Art.* Continuum.
- von Simson, Otto
1989 *The Gothic Cathedral. Origins of the Gothic Architecture and the Medieval Concept of Order.* Third Edition, Second printing, Expanded edition. Bollingen Series XLVIII. Princeton University Press.
- Sinisalo, Antero
1980a *Suomalaisen kirkkoarkkitehtuurin vaihteita.* — Suomen kirkot ja kirkkotaide 1. Toim. Markku Haapio. Toinen painos. Etelä-Suomen Kustannus Oy.
1980b *Kirkko rakennusmuistomerkkinä ja rakennetun ympäristön osana.* — Suomen kirkot ja kirkkotaide 1. Toim. Markku Haapio. Toinen painos. Etelä-Suomen Kustannus Oy.
- Suomen kirkot ja kirkkotaide 2.*
1980 *Suomen kirkot ja kirkkotaide 2.* Toim. Markku Haapio & Laura Luostarinen. Etelä-Suomen Kustannus Oy.
- Tadgell, Christopher
2017 *The West. From the advent of Christendom to the eve of Reformation.* Architecture in Context IV. Routledge. 2017.
- Tapio, Olavi
2005 *Lempäälän Pyhän Birgitan kirkko.* Lempäälän seurakunta.
- Taylor, Charles
2007 *A Secular Age.* The Belknap Press of Harvard University Press. 2007.

Tuhkanen, Tuija

2005 *"In memoriam sui et suorum posuit". Lahjoittajien muistokuvat Suomen kirkoissa 1400-luvulta 1700-luvun lopulle.* Diss. Åbo Akademi. Åbo Akademis förlag. 2005.

2008 *Kirkon kaunistukseksi ja lahjoittajan kunniaksi. Henrik Flemingin lahjoitukset Suomen kirkoissa.* Historiallisia tutkimuksia 238. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. 2008.

Valkeapää, Leena

2000 *Pitäjänkirkosta kansallismonumentiksi. Suomen keskiaikaisten kivikirkkojen restaurointi ja sen tausta vuosina 1870-1920.* Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 108. Diss. Jyväskylä. Helsinki.

White, James F. ja Susan J.

2004 *Church Architecture. Building and Renovating for Christian Worship.* OSL Publications. Claremont CA. New Edition 1998. Third Printing 2004.

Wuthnow, Robert

1998 *After Heaven: Spirituality in America Since the 1950s.* Kindle Edition: University of California Press.

Lähteet

KJ

2023 *Kirkkojärjestys.* 11.11.2021/657 v. 2023.
<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2023/20230657#L3P53>

Rohkeasti kiinni Elämässä

2020 *Rohkeasti kiinni Elämässä. Lempäälän seurakunnan strategia vuosille 2021-2025.* Hyväksytty kirkkovaltuustossa 16. päivänä kesäkuuta 2020. Lempäälän seurakunta.

Saman katon alle

2019 *Saman katon alle. – Kirkkotilatyöryhmän mietintö kirkkotilojen kehittämisestä yhteisöjen keskuksiksi.* Suomen ev.-lut. kirkon julkaisuja 78. Kirkko ja Toiminta. Kirkkohallitus. 2019.

Skenaarioseelvitys

2023 *Skenaarioseelvitys.* Lempäälän seurakunta. Lempoisten seurakuntatalon tulevaisuus. Finproma Oy 3.10.2023.

Vehviläinen, Matti

2023 *Kirkonmäen kehittäminen - mitä ja miksi?* PPT-esitys infotilaisuudessa 3.12.2023.